

МА Лидија Ђурашевић
историчар, Зрењанин
lidijadjurasevic@gmail.com
ORCID: 0009-0002-1091-0107

МОРТАЛИТЕТ СТАНОВНИШТВА ПРАВОСЛАВНИХ ПАРОХИЈА ЕЛЕМИР И МОДОШ ОД 1779. ДО 1800. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду су на темељу матичних књига умрлих православних парохија Елемир и Модош анализирани неки од проблема који се тичу морталитета: укупан број умрлих, расподела годишње и месечне смртности опште популације, као и дистрибуција броја умрлих по годинама и по месецима специфично, према старосним групама умрлог становништва. Утврђена је полна структура умрлих, а пажња је усмерена и на проблем који се тиче начина на који је у протоколима сигнирано преминуло становништво дечијег узраста, као и проблем савесног бележења податка о старости умрлих лица. Детаљно је анализирана смртност житеља две парохије у оним годинама када је број умрлих био изнад вредности вишегодишњег просека. Подаци садржани у књигама умрлих искоришћени су и за приказ свештеничког састава парохија, и једног сегмента свакодневног живота, будући да су парохијални протоколи драгоцен историјски извор за истраживање тема из ове области. Хронолошки оквир рада обухвата период од увођења штампаних протокола у парохијама Карловачке митрополије 1779. године па до краја XVIII века.

Кључне речи: Православне парохије Елемир и Модош, морталитет, матичне књиге умрлих, XVIII век, годишња и месечна расподела смртности, полна и старосна структура умрлих, године високе смртности, Карловачка митрополија, Хабзбуршка монархија.

Морталитет је негативна компонента природног и укупног кретања становништва. Смртност у демографским кретањима увек има улогу независне варијабле која делује на све остале демографске показатеље – ната-

литет, нупцијалитет, старосну и полну структуру, и остало. Методи демографске анализе развијали су се најпре на подручју испитивања смртности становништва, од средине XVII века, те су тако, на пример, прве демографске таблице, основне алатке у демографији, урађене на основу података о интензитету умирања по старости, а истовремено се желело да се на темељу уочених разлика у погледу умирања по старости утврде закономерности и правилности у демографским кретањима.¹

Протоколи о умрлом становништву који су вођени у канцеларијама православних парохија на подручју Карловачке митрополије имају вредност прворазредног извора за истраживање читавог низа проблема који се односе на морталитет. Штавише, да би се дошло до потребних података о становништву, први пописи које су спроводиле државне власти у Хабзбуршкој монархији, али и у осталим европским државама, утемељени су управо на евиденцији о крштеним (рођеним), склопљеним браковима и умрлим. Такву евиденцију су устројиле црквене институције, а световна власт је настојала да је искористи, и истовремено нормира, како би, усавршавајући уз то и методологију при пописивању становништва, дошла до поузданих и тачних података. Формирана готово током читавог XVIII века, правила која се тичу вођења парохијалних протокола у православним парохијама у Хабзбуршкој монархији озакоњена су крајем седамдесетих година овог столећа, када је као једна од новина утврђена и обавеза вођења парохијалних протокола са штампаним формуларима, у које су свештеници само уносили тражене податке о крштеним, венчаним и умрлим. Очекивало се да ће на тај начин парохијални протоколи (матичне књиге, матрикуле) постати поуздан извор статистичких података о становништву. Нешто доцније, рескриптом цара Јозефа II од 20. фебруара 1784. године, парохијални свештеници свих признатих конфесија у Хабзбуршкој монархији обавезани су да крајем сваке године достављају световним властима податке о броју рођених, венчаних и умрлих у својој парохији.²

У православним парохијама Елемир и Модош протоколи умрлих се воде на штампаном обрасцу почев од 1779. године. И док је евиденција о преминулим житељима у Елемирској парохији сачувана и из времена пре

- 1 A. Wertheimer Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999, 237; R. Skenderović, *Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773*, *Povjesni prilozi* 39 (2010), 83; D. Breznik, *Demografija. Analiza, metodi i modeli*, Beograd, 1988, 8, 104; M. Bobić, *Demografija i sociologija. Veza ili sinteza*, Beograd, 2007, 83.
- 2 R. Skenderović, *Popis stanovništva*, 77–79; P. Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1977, 165–166; В. С. Дабић, *Морталитет и старосна структура српског становништва у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку: пример православних парохија Вуковар, Итебеј и Дероње*, *Српске студије* 5 (2014), 15–18; *Српске привилегије од 1690. до 1792*, прир. Ј. Радонић, М. Костић, Београд, 1954, 146.

увођења штампаних матрикула, у православној парохији у Модошу протоколи са штампаним формуларом чине уједно и најстарије до сада познате матичне књиге о преминулим житељима у овој парохији.³ Смртност становништва ове две парохије Карловачке митрополије биће анализирана на темељу података садржаним у књигама умрлих, које су у овим парохијама вођене од 1779. године, и обухвата хронолошки оквир две последње деценије XVIII столећа.

У XVIII веку православне парохије Елемир и Модош су у црквеном погледу биле у саставу Темишварске епископије Карловачке митрополије.⁴ Од 1718. до 1779. године ове парохије, чије су се границе врло вероватно подударале са међама насеља Елемир и Модош, налазиле су се на територији Бечкеречког дистрикта, административне јединице у оквиру Темишварског Баната, посебне управне области (покрајине) у Хабзбуршкој монархији. Као и остала насеља у овој покрајини, и ова места су у наведеном периоду била у поседу Дворске коморе у Бечу. Када је 1779. године, након укидања ове покрајине, подручје Темишварског Баната укључено у жупанијску административну организацију Краљевине Угарске, ова места су постала део формиране Торонталске жупаније, Елемир у саставу Великобечкеречког, а Модош у оквиру Ујпечког округа, као административних подцелина. Ову управну промену пратила је и продаја дела банатскихседа Дворске коморе. На тај је начин 1781. године Елемир постао посед Исака Киша и његових наследника, а насеље Модош је за земљишног господара добило црквену установу Загребачки каптол, што је било у вези са заменом неких коморскихседа у Банату за поседе ове црквене институције у пределима око реке Купе које је требало прикључити територији Војне крајине.⁵

3 Историјски архив у Зрењанину (=ИАЗ), Фонд 519, Зборни фонд црквених матичних књига (=ЗФЦМК), Православна парохија Елемир, Матична књига умрлих (1779–1788) књига број 14 (=МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14; Православна парохија Модош, Матична књига умрлих (1779–1787) књига број 15 (=МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15); Православна парохија Елемир, Матична књига умрлих (1746–1761) књига број 3 и Матична књига умрлих (1768–1775) књига број 1.

4 Године 1720. Темишварска епископија је прикључена Београдској митрополији, посебној црквеној организацији православних Срба у Хабзбуршкој монархији, која је, поред Карловачке митрополије, била друга аутономна архиепископија до 1731. године, када је успостављено организационо јединство српске цркве у Хабзбуршкој монархији. И. Точанац, *Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722–1731)*, Историјски часопис LV (2007), 201–204, 214.

5 V. S. Dabić, *The Habsburg-Ottoman War of 1716–1718 and Demographic Changes in War-Afflicted Territories, The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Ch. Ingraio, N. Samardžić, J. Pešalj, Purdue University Press 2011, 191–192; *Подаци о насељима Бечкеречког дистрикта у 1729–1731. години*, прир. С. Пецињачки, Зборник за историју Матице српске 9 (1974), 88–89; *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796.*, прир. Д. Ј. Поповић, Ж.

Насеље Елемир је формирано на контакту двеју геоморфолошких целина – зрењанинске дилувијалне терасе и алувијалне равни реке Тисе, од које је данашње место удаљено око пет километара. И поред близине реке, према мишљењу неких географа, положај насеља показује да овде није било претензија ка саобраћајним функцијама и да наспрам Елемира никада није постојао прелаз преко Тисе. С друге стране, један меандар ове реке, у време док је био активан ток, утицао је на то да центар некадашњег насеља буде дислоциран, као и месно гробље.⁶

Непосредно пре окончања Коморске управе у Банату, насеље Елемир је имало 1.121 становника. Наведени подаци о броју житеља овог места налазе се у попису који су саставили чиновници Коморске Rent-службе, а који садржи податке о броју становника Елемира закључно са крајем месеца октобра 1778. године, што је временски готово подударно са почетном годином постављеног хронолошког оквира нашег истраживања проблема смртности у елемирској православној парохији.⁷ Када је реч о полној структури становништва, у Елемиру је тада пописан 601 мушкарац, што је чинило 53,61% укупног броја месне популације. Пописаних жена је било 520 или 46,39%, односно на стотину мушкараца су долазиле 86,52 жене.⁸ Попис не садржи податке и/или напомене о верском и националном саставу становника. На основу обавештења садржаних у другим изворима, насталим у временски блиском периоду када и коришћени пописни документ, може се претпоставити да су, у највећем броју, пописани житељи Елемира били Срби православне вероисповести.⁹ Шест година касније у Елемиру

Сечански, Нови Сад, 1936, 47–66; Ј. Ј. Ерлер, *Банат*, прир. М. Митровић, Панчево, 2004, 78–79; Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд, 1955, 70–71.

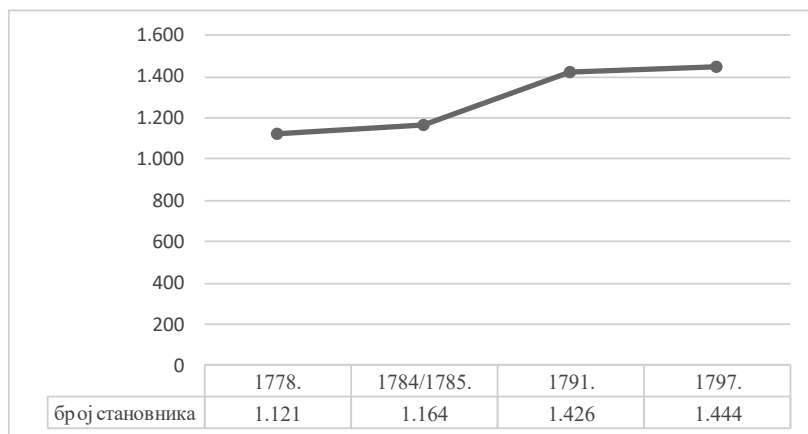
- 6 С. Ђурчић, *Насеља Баната. Географске карактеристике*, Нови Сад, 2004, 104.
- 7 *Попис становништва коморског Баната из 1778. године*, прир. М. Митровић, Зборник Матице српске за историју 58 (1998), 125–132.
- 8 *Исто*. Удео мушког становништва у узрасној доби од једне до 15 година чинио је 52,08% свих мушкараца у овом месту, пописано их је 313, оних између 15 и 40 година старости је било 194 или 32,28%, док су у узрасној доби од 40 и више година пописане 94 особе мушког пола, односно 15,64% свих мушкараца. Одраслих жена – евидентираних у рубрици „удате жене и удовице“ (*Verheurathen und Wittwen*) пописано је 290 и чиниле су 55,77% укупног броја становника женског пола, а подаци из рубрике „неудате жене“ (*Ledige*) показују да је женског становништва дечијег узраста и млађе животне доби у Елемиру било 230, или 44,23%. *Исто*.
- 9 *Српска Митрополија карловачка око половине XVIII века*, прир. Д. Руvaraц, Сремски Карловци, 1902, 147; Ј. Ј. Ерлер, *нав. дело*, 78.

су била 1.164 православна житеља.¹⁰ Пописано је 625 становника мушког пола или 53,69% од укупног броја, а пописаних жена је било 539 и чиниле су 46,31% укупне православне популације, те су на стотину мушкараца долазиле 86,24 жене.¹¹ Поред православног становништва, у Елемиру су пописана и 44 житеља римокатоличке вере, 24 мушкарца и 20 жена.¹² Према утврђеним рубрикама, у попису је требало регистровати и становништво протестантских деноминација (A-Catholici), као и Јевреје, који у Елемиру тада нису пописани.¹³ Почетком последње деценије XVIII века, према подацима пописа Темишварске епископије из 1791. године, у православној парохији Елемир је било 1.426 становника.¹⁴ Том приликом су у насељу пописана 262 житеља више него шест година раније. У наредном периоду

-
- 10 Архив Војводине (=AB), Фонд 11, Торонталска жупанија, кутија 42, документ број 449. Реч је о попису становништва насеља Великбечкеречког округа Торонталске жупаније, који је закључен у Великом Бечкереку 15. маја (према грегоријанском календару) 1785. године, али је могуће да нумерички подаци о броју житеља представљају број становника ових насеља крајем претходне, 1784. године. Ова пописна грађа, колико је нама познато, до сада није коришћена у историографским истраживањима. Извесно је само то да су у прибављању података о броју становника, осим чиновника жупанијске администрације, учествовали у првом реду парохијални свештеници, а онда и представници месне управе сваког појединачног насеља.
- 11 Одрасло становништво оба пола (*adulti*) чинило је 51,12% укупног броја, пописано их је 595, а деца (*minores*) 48,88%, свих пописаних житеља православне вере, било их је 569. Обично се сматра да одраслу популацију чини становништво старије од 15 година, док се под децом најчешће подразумева популација млађа од тог узраста. Према подацима овог пописа, одрасло мушко становништво је чинило 47,04% укупне мушке популације, било их је 294, док је удео мушкараца дечијег узраста износио 52,96%, пошто их је пописано 331. Одрасле жене су чиниле 55,84% укупног броја пописаних жена, будући да је у овој групи регистрована 301 особа женског пола, а удео женског становништва дечијег узраста је био 44,16%, пописано их је 238. Када је реч о одраслом становништву, пописаних особа мушког пола је било 294 или 49,41% од укупног броја у овој старосној групи, док је пописаних жена било 301, односно 50,59%. Међу децом и млађом популацијом било је више особа мушког пола, пописано их је 331 или 58,17%. Удео пописаних жена у овој узрасној категорији је био 41,83%. Евидентирано их је 238. *Исто*.
- 12 *Исто*. Пописаних одраслих становника римокатоличке вере је било 29 – осамнаест мушкараца и једанаест жена, или 65,91%, док је становништво дечијег узраста чинило 34,09% укупног броја, регистровано их је петнаесторо, шест особа мушког пола и девет особа женског пола. *Исто*. Насељавање становника римокатоличке вероисповести, пре свега Немаца, систематски почиње да се одвија после 1781. године, када је земљишни господар Елемира постао Исак Киш. Досељено немачко становништво је у административном погледу организовано као засебно насеље – Немачки Елемир.
- 13 *Исто*.
- 14 Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (=АСАНУК), Митрополијско-патријаршијски архив (=МПА), Фонд Б, 1791/13–II.

број становника православне вере у Елемиру је остао готово непромењен. У новом попису Темишварске епархије из 1797. године регистрована су у овој православној парохији 1.444 лица.¹⁵ Пописана су 322 брачна пара, 750 мушкараца или 51,94% укупног броја парохијана, и 694 жене, односно 48,06% свих њених житеља, те су тако на стотину мушкараца долазиле 92,53 жене.¹⁶ Пописани православни становници Елемирске парохије били су, како се из пописа сазнаје, Срби.¹⁷

Графикон 1. Број православног становништва Елемира (1778–1797)

Парохијални храм у Елемиру је посвећен Преображењу Господњем. До 1786. године у парохији су служили јереји Јосиф Поповић, Мојсеј Поучки и Лазар Тапавички. После смрти свештеника Јосифа Поповића 2. маја 1786, остала су да служе двојица јереја. Када се 29. јануара 1789. године упокојио свештеник Мојсеј Поучки, како се из протокола умрлих може видети, службу је у парохији добио јереј Сава Јовановић. Поред личних имена свештеника Лазара Тапавичког и Саве Јовановића, у књизи умрлих се од средине 1791. године срећу имена и свештеника Мојсеја Поповића и Кирила Поучког, а од месеца маја следеће, 1792, па до месеца марта 1794. године, и име јереја Илије Поучког. Од средине те године, у протоколу почиње да се бележи име свештеника Константина Тапавичког (Поповића), сина елемирског пароху Лазара Тапавичког. Имена ових јереја су наведена и у попису свештенства Карловачке митрополије из 1797. године, према којем су у Елемирској паро-

15 АСАНУК, МПА, Фонд А, 1797/33.

16 Исто.

17 Исто.

хији служили следећи свештеници: пароси Лазар Тапавички и Сава Јовановић, потом капелани Мојсеј Поповић и Кирил Поучки, те Константин Тапавички, који је у попису забележен као „Капеланъ в Меленцы“, у суседној православној парохији.¹⁸ У Елемирској парохији је тада пописано 178 „платежних“ и два „неплатежна“ дома.¹⁹ Према одредбама закона којима је током седамдесетих година XVIII века нормиран број пароха који су могли да служе у православној парохији, било је утврђено да у парохијама које су имале између 130 и 250 кућа, а налазе се у областима које су биле под цивилном управом, могу да буду постављена двојица пароха.²⁰ Следствено томе, у Елемирској парохији, која је 1797. године имала укупно 180 кућа, служила су и двојица пароха. До промене у свештеничком саставу у парохији је дошло вероватно крајем 1797. или почетком 1798. године одласком пароха Саве Јовановића, који је од тада служио у православној парохији у Великом Бечкереку, месту из којег је и потицао.²¹ Тако се у протоколу умрлих од 1798. бележе имена тројице свештеника: Лазара Тапавичког, Мојсеја Поповића и Кирила Поучког.²² У евиденцији о умрлима у години 1799. на једном је месту уз име јереја Кирила Поучког као додатна одредница записана и реч „Капела(н)“.²³

У књигама умрлих уписана су имена и неких свештеника који нису служили у Елемирској парохији – великобечкеречког пароха Георгија Стојковића, потом Герасима, јеромонаха манастира Бођана, који је обавио верске обреде када се упокојила Теодосија, дете (*младеница*) елемирског житеља Томе Панића, 10. августа 1781. године. Меленачки свештеник Јоаким Поповић је служио опело на сахрани елемирског пароха Јосифа Поповића 2. маја 1786. године, као и месног пароха Мојсеја Поповића, 29. јануара 1789.

18 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14, Матична књига умрлих (1788–1800) књига број 15 (=МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15, Матична књига умрлих (1800–1811) књига број 16 (=МК умрлих (1800–1811) књ. бр. 16; Матична књига рођених (1768–1777) књига број 1; АСАНУК, МПА, Фонд А, 1797/33.

19 АСАНУК, МПА, Фонд А, 1797/33.

20 И. Б. Точанац Радовић, *Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740–1790)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2014, 196.

21 У протоколу умрлих име јереја Саве Јовановића је последњи пут забележено 28. јуна 1797. године. ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15; АСАНУК, МПА, Фонд Б, 1801/14.

22 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15; МК умрлих (1800–1811), књ. бр. 16.

23 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

године, а у протоколу је забележено и име свештеника суседне православне парохије у Тарашу Арсенија Поповића.²⁴

Судећи на основу обавештења у матрикулама, књиге умрлих Елемирске парохије у периоду 1779–1800. прегледане су два пута. Најпре 12. маја 1782, а потом 14. маја 1785. године.²⁵ Запис о прегледу 1782. године, осим датума, садржи још само кратку белешку: „До здѣ прегледатъ”.²⁶ О томе да је овде можда било речи о контроли коју је виша црквена власт (као што је било предвиђено када су у православним парохијама уведени протоколи са штампаним формуларом²⁷) обавила на простору целе Темишварске епископије, а свакако на подручју неколико њених протопопијата, сведоче и записи истог садржаја забележени и у протоколима још неких парохија које су биле у саставу следећих протопрезвитерата Темишварске епархије: Великобечкеречког, Великокикиндског, Панчевачког и Чаковачког. У њима су били различити само датуми, премда и они указују на то да су прегледи учињени у временски блиском размаку.²⁸ Нешто више података имамо о прегледу који је обављен 1785. године. Тако се из записа забележеног у матрикули може сазнати да „Сеи Протокол прегледанъ бысть 14 Маѣа 785 в Темишварѣ”.²⁹

У матичним књигама умрлих Елемирске православне парохије које су вођене од 4. јануара 1779. до 28. децембра 1800. године евидентирана је

24 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15; Реформа мреже парохија у Српској православној цркви у Хабзбуршкој монархији, и с њом у вези спроведена редукција броја свештеника који су могли да служе у једној парохији, имала је тешке последице по парохијално свештенство. Озбиљне проблеме, настале због прекобројних свештеника који су оптеретили епархије, архијереји су решавали са различитим успехом. Ипак, како су показала новија истраживања, Карловачка митрополија је крај XVIII века дочекала са малим бројем прекобројних свештеника. Реформа је довела и до неких позитивних исхода. Између осталог, уочено је да се од тог времена показује већа брига за свештенички подмладак – кроз категорије помоћних свештеника, капелана, ђакона, којих је било много више него раније. Помагали су у служби локалном пароху, често свом оцу, и чекали своју парохију. Бакони и капелани су често радили и као учитељи. И. Б. Точанац Радовић, *нав. дело*, 201–203. Наведене закључке добро илуструју и решења која су примењена у Елемирској парохији, а како ће се видети, на сличан је начин овај проблем решаван и у Модошкој православној парохији.

25 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15, МК умрлих (1800–1811) књ. бр. 16.

26 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14.

27 *Српске привилегије*, 146.

28 О овоме детаљније видети: Л. Бурашевић, *Брачност становништва Неузинске православне парохије од 1779. до 1800. године*, Српске студије 14 (2023), 49–50.

29 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14.

смрт 1.318 становника.³⁰ У просеку их је годишње умирало по 59,91. Међу умрлима је било више мушкараца. Током двадесет и две године умрло их је 674 или 51,45%. Упокојених жена је било 636, односно 48,55% укупног броја преминулих који су укључени у анализу полне структуре умрлог становништва.³¹ На стотину упокојених мушкараца је долазило 94,36 преминулих жена. У матрикулама умрлих свештеници су на посебан начин сигнарирали оне парохијане који су били дечијег узраста. Узрасна доб која је у овом времену, са становишта Цркве, чинила старосну границу између деце и одраслог становништва је била 15 година.³² У протоколима је требало да се региструје смрт само живорођене и пре упокојења крштене деце.³³ Поред личних имена преминулих лица дечијег узраста свештеници су најчешће бележили ознаке *младенец/младеница*. Евидентираних упокојених парохијана, уз чије је име убележена ова ознака у елемирским матрикулама, било је 709 или 53,79%. Због неуписаног личног имена, није било могуће да се утврди ког је пола било осморо преминулих лица у овој групи, те су тако, код утврђивања полне структуре умрлих из ове категорије, примери 701 упокојеног лица могли да буду укључени у анализу. Од тога броја, одредница *младенец* је уписана поред 359 преминулих лица мушког пола, или 51,21%, док је ознака *младеница* убележена поред личног имена 342

30 У укупни збир преминулих урачуната су сва лица чија је смрт забележена у матрикулама, без обзира на то да ли су били житељи Елемирске парохије или су пак имали пребивалиште у неком другом насељу – а којих је евидентирано 52 или 3,94% од укупног броја регистрованих смртних случајева, као и пример две упокојене житељке Елемира, чија је смрт евидентирана у матрикулама умрлих Елемирске парохије, а које су сахрањене на гробљу Великобечкеречке православне парохије, те смрт упокојене домицилне парохијанке која је сахрањена на гробљу православне парохије у Тарашу. ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14. МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15, МК умрлих (1800–1811) књ. бр. 16. Евиденција у матичним књигама парохија Карловачке митрополије је вођена према јулијанском (старом) календару – званичном календару Српске православне цркве. Резултати истраживања и сви датуми, уколико није другачије назначено, у раду ће бити приказани према јулијанском календару. Разлика у рачунању времена између јулијанског и грегоријанског (новог) календара, службеног календара у Хабзбуршкој монархији, износила је у XVIII веку једанаест дана.

31 Због небележених личних имена није било могуће да се утврди ког је пола било осам упокојених лица, те су ови примери искључени из анализе полне структуре умрлих.

32 Са навршених петнаест година живота се могла дати прва исповест и ступити у брак, односно у том се узрасту стицало пунолетство. М. Краљ, *Демографија Земунске православне парохије од 1783. до 1795. године*, Српске студије 6 (2015), 135. О овом проблему, као и о канонским нормама које се тичу чина причешћа болесних, видети: Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу Православне источне цркве, трећа књига*, Београд, 1967, 82, 75–79.

33 В. С. Дабић, *Морталитет и старосна структура српског становништва*, 19.

упокојене особе женског пола, или 48,79%, односно на стотину умрлих мушкараца је долазило 95,26 умрлих жена.³⁴ До 1790. године у књигама умрлих Елемирске парохије, уз лично име преминулих особа бележена је још једна одредница која је могла да укаже на то да је реч о упокојеном лицу дечијег узраста. Наиме, поред имена 122 преминуле особе убележена је одредница *отрок/отроковица*, што је чинило 9,26% евидентираних смртних случајева.³⁵ Упокојених особа мушког пола у овој групи је било 73 (59,84%), а преминулих женског пола 49 (40,16%). Осим ознаке *отрок*, евидентирајући смрт парохијана Никифора Бошкова, 11. јула 1789. јереј Лазар Тапавички написао је још „десятолѣтень”.³⁶ Ако се сабере број упокојених поред чијег је имена убележена одредница *младенец/младеница* са бројем оних уз чије име је уписана ознака *отрок/отроковица*, добија се збир од 831 упокојеног лица за која се може сматрати да су била дечијег узраста. Чинила су 63,05% свих преминулих. Међу њима је било више упокојених особа мушког пола (дечака), евидентирано их је 432. Упокојених лица женског пола (девојчица) било је 391. Пол није могао да се утврди за осам преминулих особа због неубележеног личног имена, те су ови примери изузети при утврђивању полне структуре умрлих лица дечијег узраста. Ако се приказани нумерички подаци представе у релативним бројевима, долази се до тога да је упокојених дечака било 52,49%, а преминулих девојчица 47,51% од броја умрлих који су обухваћени анализом, а којих је било 823, односно да је на стотину умрле деце мушког пола долазило 90,51 девојчица.

Поред личног имена 19 преминулих жена, у протоколима умрлих је уписана одредница *девица*, што је чинило 1,44% укупног броја.³⁷ Уписивањем ознаке *јунош* свештеници су такође могли да сигнирају којој старосној групи припада упокојено лице. У књигама умрлих Елемирске парохије ова одредница је убележена поред личног имена тројице упокојених (0,23%). Уз одредницу *јунош* у случају једног преминулог парохијана убележена

34 Осим одреднице *младеница*, поред имена 23 преминуле девојчице је убележена и ознака *дшти* (кћи), уз лично име једне *младенице* уписана је и одредница „дѣва”, а уз име деветорице упокојених дечака поред одреднице *младенец* уписана је и ознака *син*. За једно упокојено дете, уз чије је име уписана одредница *младеница*, забележено је и то да је рођено „Беззаконося”, односно ванбрачно. Поред овог податка, уписано је још лично име дететове мајке.

35 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15. Поред личног имена две преминуле *отроковице* уз ову назнаку убележена је и одредница *дшти*, а поред имена једне упокојене девојчице уписане су ознака *отроковица* и одредница *Пито(мица)*.

36 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

37 Поред ознаке *девица*, уз име њих три је убележена и одредница *дшти*, а уз лично име једне уписана је и ознака „Питомита”.

је и ознака „уч(е)н(и)кѣ”. Одредница *ученик* је уписана уз име још једног преминулог парохијана, али у овом случају као једина додатна назнака.³⁸

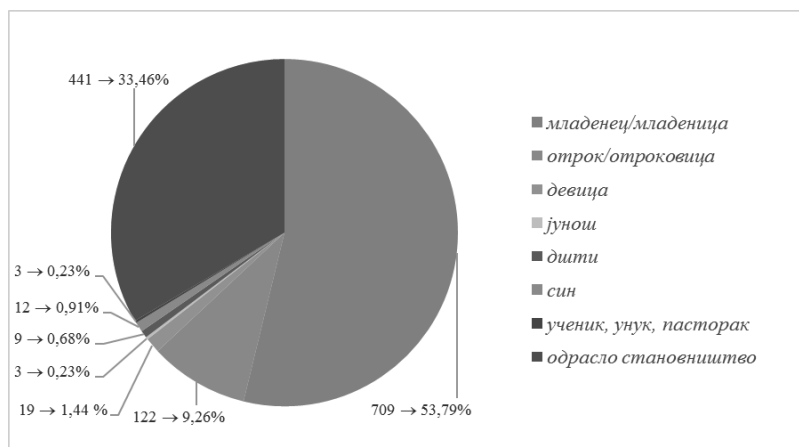
У протоколима умрлих смрт девет жена је евидентирана тако што је уз њихово лично име уписана одредница *дшти*, што је чинило 0,68% преминулих лица, док је уз име 12 преминулих мушкараца убележена ознака *син* – или 0,91% укупног броја умрлих. Будући да у протоколима, као што је напоменуто, нису бележени подаци о старости преминулих, не може се утврдити да ли су све особе које су уписане као нечије кћери и синови припадале групи упокојених лица млађих од 15 година или је била реч – а ту, пре свега када се радило о упокојеним женама уз чије је име уписана одредница *дшти* – о одраслим али неудатим женама. С друге стране, потврде о томе да су одрасле особе мушког пола могле да буду идентификоване као нечији синови налазе се и у другој грађи насталој из матичне евиденције коју смо имали прилике да прегледамо.

Остали упокојени, којих је евидентирано 441, чинили су, врло вероватно, групу одраслог преминулог становништва. Овој категорији умрлих припадала је свакако већина. У укупном броју преминулих, њихов удео је био 33,46%. Упокојених мушкараца у овој групи је било 224 или 50,79%, док је преминулих жена убележено 217, односно 49,21%. На стотину умрлих мушкараца је долазило 96,87 умрлих жена.³⁹

38 Да је било речи о деци или пак о млађој популацији, могле су да укажу и одредница *унук* – уписана је поред имена једног упокојеног лица, као и ознака „Пастор(ак)”, која је убележена такође уз име једног преминулог парохијана. У матрикулама умрлих Елемирске парохије (1779–1800), према прописаном формулару, није било потребно да се бележи податак о старости преминулих лица, нити су то свештеници, осим у једном случају који је и наведен, чинили по сопственој иницијативи, те се нажалост не може проверити да ли су упокојене особе уз чија су имена наведене неке од ових одредница биле млађе или старије од 15 година. Одреднице *девица*, *јунаш*, *отрок/отроковица* бележене су и у књигама умрлих Елемирској парохији суседне Великобечкеречке православне парохије у времену 1779–1800, као и у деценији која је претходила наведеном периоду. Овом приликом навешћемо убележене године старости уз лична имена неких преминулих, уз које су убележене и неке од наведених одредница. Тако је, према нашим истраживањима, утврђено да је старосна доб преминулих уз чије име је уписана одредница *девица* била 5, 12 и 14 година, док су упокојени уз чије лично име је убележена ознака *отрок/отроковица* били стари 3 и 10 година. Такође, на основу података садржаних у матрикулама Великобечкеречке парохије, може се видети да су ове одреднице, као и ознака *јунош*, у исто време коришћене и као синоними за речи *кћи* (*девица*), *дете* (*отрок/отроковица*) и *син* (*јунош*). Л. Ђурашевић, *Смртност становништва православне парохије Велики Бечкерек од 1768. до 1778. године*, Српске студије 15 (2024), 92–93. Примере сличне наведеним, који се налазе у модошким протоколима умрлих (1779–1800), навешћемо у делу овог рада у којем ће бити анализирана смртност становништва ове православне парохије.

39 Закључак о томе, да ли је била реч о преминулим парохијанима дечијег узраста или се радило о упокојеној одраслој особи, може се у извесној мери извести ако се обрати пажња и на друге назнаке садржане у матрикулама умрлих Елемирске парохије.

Графикон 2. Старосна структура умрлог становништва православне парохије Елемир према уписаним описним одредницама о узрасту преминулих (1779–1800)

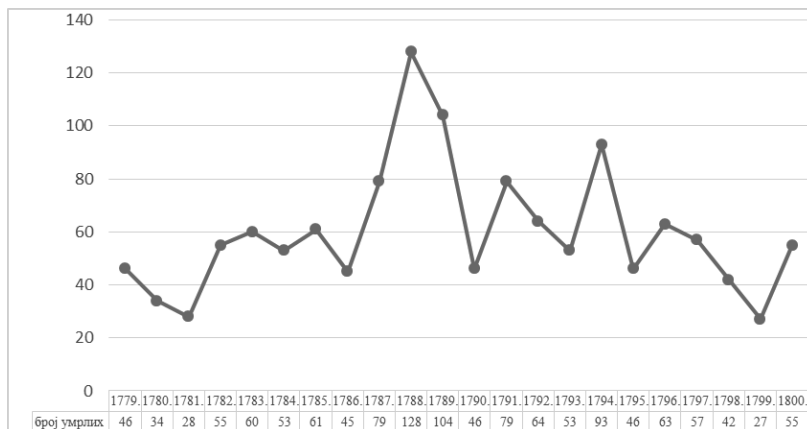

У анализираном периоду, смртност становништва у православној парохији Елемир је била највећа 1788. и 1789. године, те 1794, а потом 1787. и 1791. Најмање умрлих је евидентирано 1781. и 1780, током осамдесетих

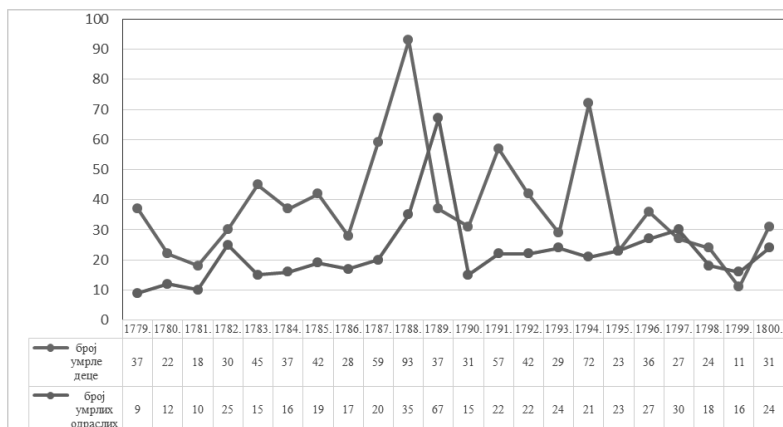
Наиме, поред тога што су уписивали одреднице које су могле да укажу на то којој су старосној групи припадали преминули парохијани, месни јереји су у књигама умрлих мастилом цртали хоризонталну линију испод или изнад дела текста формулара у којем се наводило да је упокојено лице пре смрти дало исповест и примило причест, или су пак исти текст прецртавали. Када је реч о умрлима уз чије име је убележена одредница *младенец/младеница*, такве назнаке није било у случају 11 преминулих, уз преминуле парохијане поред чијих личних имена је уписана одредница *отрок/отроковица*, ова назнака је изостављена код њих 15, међу којима је био и *отрок*, уз чије је име забележен податак о доживљеној старости. Од 19 упокојених особа женског пола поред којих је уписана ознака *девица*, текст формулара који је сигнирао на то да је пре упокојења дата исповест и примљена причест прецртан је при евидентирању смрти њих четири. Сви преминули уз чије име је уписана одредница *јунош* су, по свему судећи, пре упокојења дали исповест и примили причест, а када се радило о упокојеним женама уз чија имена је уписана одредница *дшти*, текст формулара је прецртан при регистровању смрти четири преминуле у овој групи. Приликом евидентирања смрти парохијана уз чија лична имена је уписана одредница *син*, свештеници су назначили да од њих 12, осморица пре смрти нису дали исповест и примили причест. У протоколима се могу запазити и примери да пре смрти нису били исповеђени и причешћени и они парохијани уз чије лично име свештеници нису уписали још неку додатну одредницу. Ипак је у матрикулама оваквих примера знатно мање. Срећу се више по изузетку. Из наведеног се може закључити да назнака о томе да ли је неко упокојено лице пре смрти дало исповест и примило причест може да помогне приликом утврђивања којој је старосној групи припадало преминуло лице уколико се овај указатељ сагледа у контексту и других података о упокојеној особи, а под претпоставком да није реч о накнадним интервенцијама у књигама, које се не могу увек са сигурношћу препознати, нарочито ако је коришћена грађа доступна за истраживање у дигиталној форми.

година XVIII stoleћа, те 1799. године, када је реч о последњој деценији овог века. Морталитет опште популације по годинама је представљен у Графику 3, док је однос броја умрле деце и броја умрлог одраслог становништва по годинама приказан у Графику 4.

Графикон 3. Морталитет опште популације по годинама у православној парохији Елемир (1779–1800)

Графикон 4. Смртност деце⁴⁰ и одраслог становништва по годинама у православној парохији Елемир (1779–1800)

40 Под децом смо подразумевали преминула лица поред чијег је личног имена уписана одредница *младенец/младеница* и ознака *отрок/отроковица*. Остале упокојене особе су сврстане у категорију одраслог становништва. На исти начин је разврстано умрло становништво и у приказу месечне расподеле смртности по старосним групама.

Поред здравствених криза, изазваних повременим епидемијама заразних болести, недостатак основних прехранбених производа и глад, као последица криза аграрне производње, били су неки од најважнијих узрока демографских промена у времену раног новог века, али и доцније. Када је реч о европском простору у целини, а онда и о областима у којима је живео српски народ, током осамдесетих година XVIII века наступила су два периода неродних година: 1781–1782. и 1786–1788, која су изазвала велику оскудицу и довела до поскупљења житарица, а последично томе и до глади. Година 1788, поред тога што је била година глади, била је и година студени и ратна. Наиме, на сушну и неродну 1788. надовезала се веома хладна зима на прелазу између 1788. и 1789, а простор Баната је постао и попрште војних дејстава зараћених страна, у рату који је Хабзбуршка монархија објавила Османском царству 9. фебруара (по грегоријанском календару) 1788. године. Аустро-турски рат (1788–1791) пратило је неколико таласа миграција српског становништва из Османског царства у Хабзбуршку монархију. Рат је био и узрок миграционог кретања житеља неких банатских насеља, пре свега из области банатског Подунавља и подручја Банатске војне крајине у остала банатска места која су остала изван ратних дејстава.⁴¹ О кризи аграрне производње којом је у последњој деценији XVIII века погођен простор Баната значајно сведочанство је оставио Васа Стајић у приказу „гладне године“ 1794–1795. у Великокикинском коморском дистрикту, у чијем су саставу била и места Меленци и Тараш, насеља у најближем окружењу Елемирске парохије.⁴² Када је реч

41 В. С. Дабих, *Морталитет и старосна структура српског становништва*, 22–23; С. Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан–Подунавље XVIII и XIX столећа*, Београд, 1969, 133–215; С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, прва и друга књига, Нови Сад, 1982–1985, *passim*.

42 Према В. Стајићу, у насељима Великокикинског дистрикта је 1794. године због суше обим пољопривредне производње био толико смањен да се од жетве није могао очекивати принос довољан за исхрану његовог становништва – „већ је 2. јула 1794. пријављено Магистрату у Великој Кикинди да, због суше, ратари у Меленцима, Тарашу, Карлову и Куманима, неће од жетве добити ни семе које су посејали“. Пошто је опасност од глади постала извесна, представници локалне управе су, са дозволом Коморске администрације у Темишвару, предузели мере како би ублажили њене последице. Најпре је обезбеђен новчани зајам, а затим је у сремским насељима Гибарац и Митровица купљен кукуруз. Први транспорт кукуруза у клипу стигао је у насеља Дистрикта у марту 1795. године. Становништву је скренута пажња на то да за исхрану користи само део овог кукуруза, а остало да чува за семе док не стигне транспорт окруженог кукуруза. У међувремену, приступило се реквизирању житних резерви како би се прехранили сиромашнији житељи Великокикинског дистрикта. Као вид бриге о становништву и заштити јавног здравља, предузете мере су, закључио је В.

о безбедносним кризама, до 1813. године и масовног избеглиштва српског становништва са подручја Османског царства у Хабзбуршку монархију, након војничког пораза српских устаника, масовнијих миграционих кретања овог типа није било на подручју Баната.⁴³ Податке о епидемијама заразних и осталих болести током последње две деценије XVIII столећа треба тек откривати.

Ако се број умрлих у Елемирској парохији посматра у временском низу 1787–1789. (види Графикон 3), уочава се да је током тих година смртност била пет пута већа од вишегодишњег просека. О глади и другим невољама током 1787. године, у једном запису на првом предлисту богослужбене књиге (Минеја) из православног храма у Беочину у Срему је забележено: „Не родише виногради лѣта 787 и бистъ и бистъ велики потопъ водни у пролеће, и велика бистъ гладъ и скупоћа между Народом.”⁴⁴ Када је реч о 1787, смртност парохијана је била израженија у другој половини године – од почетка месеца јула до краја месеца децембра, посматрано према грегоријанском календару, упокојило се 60,5% од укупног броја преминулих, највише у октобру и у децембру. Морталитет деце је те године био веома висок. Чинио је 74,68% свих преминулих. Број умрлих по месецима у годинама 1788. и 1789, што је представљено у Табели 1, показује да је период велике смртности трајао од почетка месеца октобра 1788. па све до краја месеца јуна 1789. године⁴⁵. У јесен и почетком зиме 1788. већина умрлог становништва била је дечијег узраста – од почетка октобра до краја децембра деца су чинила 80,77% свих преминулих у том периоду, да би у

Стајић, утицале на то да је „Диштрикт о мање штете преболео тешку 1794–1795. годину”. В. Стајић, *Великокикиндски диштрикт 1776–1876*, Нови Сад, 1950, 425.

43 С. Гавриловић, *нав. дело* 241. О миграцијама становништва из Османског царства у Хабзбуршку монархију уочи и у време Првог српског устанка видети: С. Гавриловић, *нав. дело*, 221–241.

44 *Стари српски записи и натписи из Војводине, прва књига*, прир. П. Момировић, Нови Сад, 1994, 634, запис број 2.404.

45 У години 1788. већа смртност парохијана је регистрована и крајем пролећа, односно почетком лета – у месецу мају и у јуну (види Табелу 1). У радовима домаћих историографа, утицај климатских прилика 1788–1789. на смртност становништва у парохијама Карловачке митрополије је анализиран на примеру Вуковарске православне парохије у Срему и православних парохија Ченеј и Овсеница у Банату. В. С. Дабић, *Морталитет и старосна структура српског становништва*, 23; Ј. Радосављевић, *Демографске прилике у селу Ченеј од 1779. до 1800. године*, Српске студије 5 (2014), 44–46.

наставку зиме па све до почетка лета 1789. године две трећине умрлих (66,67%) били одрасли житељи парохије.⁴⁶

46 У евиденцији о умрлима за 1788. годину регистрована је и смрт 18 лица која нису била житељи Елемира. Чинили су 14,06% од укупног броја умрлих у тој години. Њихов број, и поред оволиког удела, није значајно мењао тренд смртности у овој години, иако је постотак преминулих особа које нису имале пребивалиште у Елемирској парохији, у поређењу са њиховим уделом током читавог анализираног периода, био највећи 1788. Чинио је трећину укупног броја преминулог недомицилног становништва. Већина их је потицала из оних банатских места у која је током лета 1788. године продрла османска војска. Долазак турских и повлачење хабзбуршких трупа изазвао је велики страх међу становништвом, које је спас потражило у бекству. Знатан број банатских насеља је тада био попаљен и опљачкан, њихови житељи побијени, заробљени или су се разбежали. О паници која је тада завладала у Банату оставио је сведочанство ондашњи темишварски епископ Петар Петровић. У писму архимандриту манастира Гомирја Јоаникију Милојевићу, од 14. септембра 1788. године, епископ је најпре обавестио гомирског архимандрита о успешном продору Турака у Банат и повлачењу хабзбуршких трупа, указавши на тренутни однос снага, по коме је, како је писао епископ: „Сад наша Армеја шест сахати више није даље о[т] Темишвара, следеватељне тако и непријателска.“ Затим је о паници становништва написао: „Народ сав Банат оставља, и разбегавају се људи куда који може и беже. Страх великиј напао на све, ашче Господ с нами не побори, слаба на друго јест надежда.“ Епископ је изнео утиске и о личној узнемирености, као и о плановима, о чему у завршном делу писма каже: „Да је Б[о]г дао да сам за себе сам, најволео би тамо к Вам доћи, али што ћу кад около себе имам доста који по свајак дењ от мене изгледају.“ Ипак, у случају нужде, намеравао је да пређе из Темишвара у Нови Сад. У књизи умрлих, у евиденцији за 1788. годину, као места пребивалишта упокојених лица која нису били житељи Елемирске парохије уписана су следећа насеља: Алибунар, Арадац, Варкаждин, Вршац, Делиблато, Долово, Иванда, Себиш, Семартон, Сефкерин, Томашевац и Црепаја. Осим суседног места Арадац, остала насеља нису до тада бележена у протоколу умрлих као места пребивалишта недомицилног умрлог становништва. О дужини боравка ових невољника у Елемиру може се само претпостављати. Врло је вероватно да се већи део избеглог становништва из банатских насеља вратио у места свог пребивалишта након смиревања прилика у Банату, после повлачења османске војске у јесен 1788, односно током наредне године, када је турска војска још једном продрла у Банат, али је заустављена након пораза код Мехадје августа 1789. Рат је окончан 1791. године, 4. августа (по грегоријанском календару), потписивањем мировног уговора у Свиштову. Утисак је да у елемирском протоколу умрлих нема података о избеглом српском становништву из Османског царства током 1788–1789, чије ће присуство бити видљиво, на пример, у Модошкој парохији. Према подацима једног пописа с почетка 1789. године, сазнаје се да је део избеглог становништва из Османског царства, ради исхране, распоређен у више насеља Торонталске жупаније. У Елемиру су у ту сврху распоређене 33 породице миграната из Турске. Следеће године, у првој половини месеца октобра, регистровано је у овом месту 18 породица (familiae) чији су чланови били пореклом из Османског царства, из Пожаревца. Њихово присуство у Елемиру потврдио је својим потписом нотар Joannes Сабо (Szabo). У евиденцији о умрлима за 1791. годину, као место пребивалишта три преминуле особе је забележено: „Из Србије“, а у случају једне од њих, уз то је назначено и да је дотична особа била „Беженарка“. Могуће је да је међу преминулима и у претходној 1790. било оних који су избегли из Османског царства. У књизи умрлих за ту годину, уз два упокојена лица је као место пребивалишта наведено „здѣшни Преселникъ“, а у случају једне упокојене особе је уписано да је „жителница Странна“ и „укућанка“ вероватно неког домицилног становника, чије

Табела 1. Месечна расподела морталитета укупне популације, преминулог одраслог становништва и умрле деце 1788. и 1789. године у православној парохији Елемир према грегоријанском календару

	1788.			1789.		
	укупно	одрасли	деца	укупно	одрасли	деца
јануар	6	1	5	19	9	10
фебруар	10	3	7	7	6	1
март	6	2	4	12	7	5
април	5	3	2	12	7	5
мај	11	5	6	17	15	2
јун	12	4	8	20	14	6
јул	3	-	3	7	4	3
август	5	1	4	7	5	2
септембар	7	1	6	-	-	-
октобар	23	4	19	-	-	-
новембар	12	2	10	1	1	-
децембар	17	4	13	1	1	-

Може се само претпостављати да ли је и колико криза аграрне производње 1794–1795, која је погодила подручје Баната, утицала на повећану смртност становништва у Елемирској парохији – а морталитет је током 1794. био за око две трећине већи од просечног. Број умрлих лица по месецима у парохији током ове године указује на то да је повећан морталитет могао да буде изазван и неким другим узроком. Наиме, највише парохијана је умрло у месецу марту и у месецу априлу, 29,79% од укупног броја, а тренд повећане смртности се те године наставио до краја месеца августа, те је у периоду март–август умрло 71,28% парохијана. Деца су у истом периоду

име односно презиме нисмо успели да рашчитамо, пошто је нечитко написано. В. С. Дабић, *Аустро-турски ратови*, Српска енциклопедија, први том, гл. ур. Ч. Попов, Д. Станић, Нови Сад–Београд, 2010, 401; *Списи о рату с Турцима у Банату 1788. године*, прир. В. Гавриловић, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије 1, нова серија (2006), 88–89; С. Гавриловић, *нав. дело*, 142; АВ, Фонд 11, Торонталска жупанија, кутија 160, документ број 613; ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

чиниола 77,61% умрлог становништва, а у месецу мају и у јулу сви упокојени су били дечијег узраста. Број умрлих по месецима у години 1794. приказан је у Табели 2. Следеће, 1795. године, број умрлих је био испод вредности вишегодишњег просека, а удео упокојених дечијег узраста и преминулих одраслих парохијана био је, у укупном броју умрлих, исти. Морталитет је у Елемирској парохији био изнад просечне смртности и 1791. године. Утисак је да је и ове године удео умрле деце био висок. Чинио је 72,15% свих преминулих. Највише парохијана је, посматрано према грегоријанском календару, умрло од почетка месеца јануара до краја априла, половина од укупног броја (50%). Током ова четири месеца деца су чинила 83,78% преминулих.

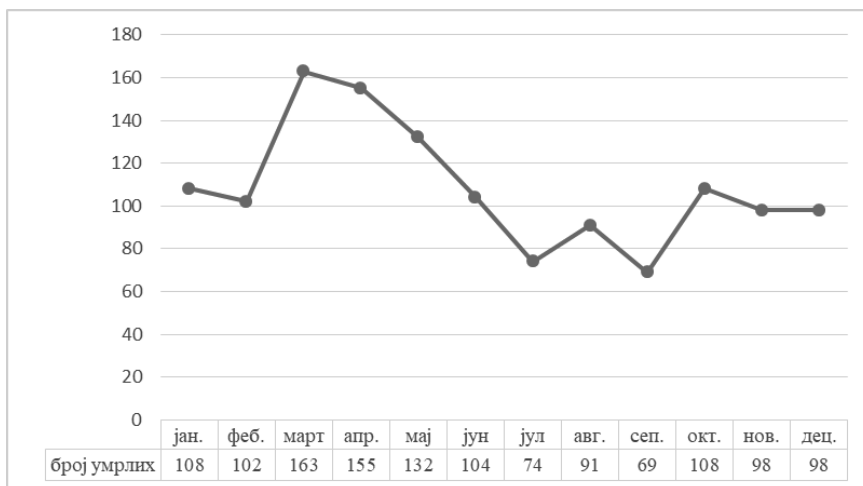
Табела 2. Месечна расподела морталитета укупне популације, преминулог одраслог становништва и умрле деце 1794. године у православној парохији Елемир према грегоријанском календару

	1794.		
	укупно	одрасли	деца
јануар	5	3	2
фебруар	7	2	5
март	14	4	10
април	14	5	9
мај	11	-	11
јун	11	4	7
јул	7	-	7
август	10	2	8
септембар	2	-	2
октобар	4	-	4
новембар	6	-	6
децембар	3	2	1

Дистрибуција броја умрлих по месецима показује да је више парохијана, 58,23%, преминуло у пролеће и током зиме. Број умрле опште популације по месецима је представљен у Графикону 5, месечна расподела смртности одраслог становништва приказана је у Графикону 6, а морталитет деце по

месецима је представљен у Графикону 7. Највише становника се упокојило у месецу марту и у априлу, четвртина од укупног броја (24,42%). Најмање умрлих је евидентирано у месецу септембру и у месецу јулу. Када је реч о одраслом становништву, оно је у већем броју умирало током пролећних и зимских месеци – од почетка месеца децембра до краја маја упокојило се две трећине (65,84%) од укупног броја преминулих у овој старосној групи. Највише их је умрло, готово у истом броју, у марту, априлу и мају. Док се у случају одраслог становништва тренд умирања током годишњег циклуса мењао наглим падом, почев од јула, смртност деце, која су такође у највећем броју умирала у марту, априлу и мају,⁴⁷ имала је равномернију месечну дистрибуцију, на шта је свакако утицао и удео преминулих дечијег узраста у укупном броју умрлих у Елемирској православној парохији.

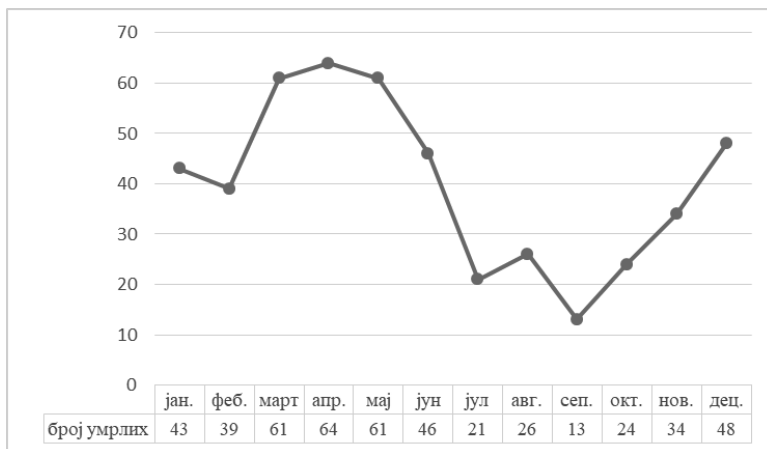
Графикон 5. Број умрлог општег становништва по месецима у православној парохији Елемир (1779–1800) према грегоријанском календару⁴⁸

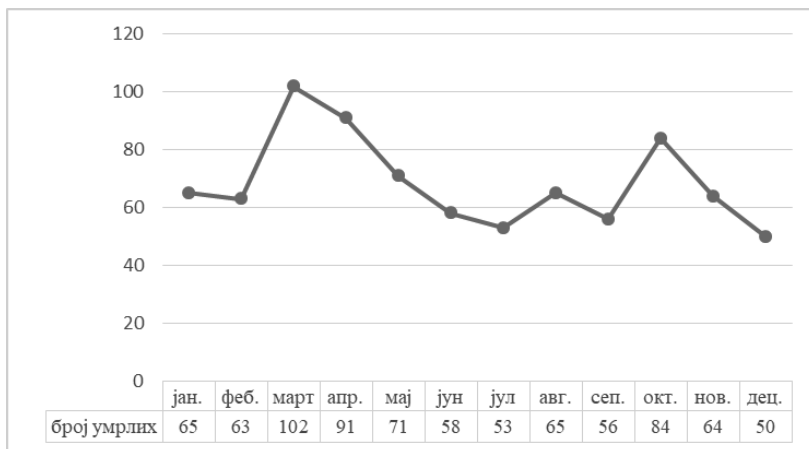
⁴⁷ На број умрле деце у октобру, који је по броју упокојених дечијег узраста долазио после марта и априла, значајно је утицао број преминуле деце 1788. године, када је у том месецу умрло 19 парохијана дечијег узраста, или између петине и четвртине укупног броја умрле деце у истом месецу, током читавог анализираних периода. Укупно посматрано, дистрибуција броја умрлих по месецима 1788–1789, будући да је реч о годинама када је смртност била готово четири пута већа од просечне, није значајно утицала на тренд месечне смртности у Елемирској парохији.

⁴⁸ У графичком приказу броја умрлих по месецима, према грегоријанском календару, изостављени су подаци о 16 смртних случајева – 12 због тога што није уписан датум упокојења или је реч о непотпуном датирању, а четири због разлике у рачунању времена између јулијанског и грегоријанског календара.

Графикон 6. Број умрлог одраслог становништва по месецима у православној парохији Елемир (1779–1800) према грегоријанском календару ⁴⁹

Графикон 7. Број умрле деце по месецима у православној парохији Елемир (1779–1800) према грегоријанском календару ⁵⁰

49 У Графикону нису представљени примери смрти седам упокојених лица због тога што није убележен датум смрти, код њих пет, и због разлике у рачунању времена између два календара – у два смртна случаја.

50 Због разлике у рачунању времена између јулијанског и грегоријанског календара, у Графикону нису представљена два смртна случаја, а због тога што није убележен датум смрти или се радило о непотпуном датирању, изостављени су примери смрти седам лица дечијег узраста.

Поред тога што су у протоколима сигнирали да ли је преминуло лице било дечијег узраста или се радило о упокојеној одраслој особи, свештеници су на исти начин назначавали и када је било речи о насилној смрти, будући да у таквим случајевима нису били у могућности да обаве неке од потребних верских обреда. Тако су у књигама умрлих Елемирске парохије (1779–1800) евидентирани примери два убиства – радило се о Траилу Чобанину, житељу елемирском који је „Напрасно у полю Код оваца ѿ Слодѣувѣ убитѣ” 29. септембра 1790. године, те о житељу насеља Валкањ Гаврилу Ђермановићу, који је, како је забележио јереј Кирил Поучки, 6. фебруара 1794. године „Напрасно умерлѣ убѣен ножемѣ”.⁵¹ Регистровано је још пет примера када је смртни исход био последица вероватно несрећног случаја – парохијан Стефан Тапави(чки) је „Напрасно умерлѣ убѣен ѿ Коня”; Захарија Гладих, житељ елемирски, „Напрасно умерлѣ С Брегомѣ убиенѣ”, а Живојин Петковић је „Напрасно умерлѣ С Коли убиенѣ”. Евидентирајући смрт *младенца* Михаила Миловановића, свештеник је записао „убилага Сувача”, а на сличан је начин страдала и кћи Теодора Јовановића, која је, како је написано, „Сотрена Сувачомѣ”.⁵² У матрикулама је регистрована и смрт двоје утопљеника – *младенца* Евтимија Ферендинца, који се, како је записао свештеник Мојсеј Поповић, удавио „купајућисе в водѣ”, и Саре Чучулове, чију је смрт евидентирао исти свештеник, те је тако у протоколу забележио: „Купаласе убары подселом, иудавиласе.”⁵³

Напомена о томе да је реч о *напрасној* смрти уписана је у случају још шест упокојених, али сем ове лексичке назнаке није, као у горе наведеним примерима, појашњено шта је узрок.⁵⁴ Поред назнаке о томе да пре смрти нису дали исповест и примили причест, елемирски свештеници су као додатно појашњење записали и речи „Обнезнанѣнѣ” и „Обнезнанѣна”, при регистравању смрти Јована, унука Живојина Поповића; Петра, пасторка Теодора Крстина и Марте, супруге Димитрија Суботина, а у евиденцији о смрти Ане, супруге Станка Јоцко(ва), јереј Мојсеј Поповић је у делу фор-

51 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

52 Исто.

53 Исто. На основу података садржаних у књигама умрлих може се сазнати да верски обреди нису могли да се обаве и у случају неких других околности. Свештеник Лазар Тапавички је, евидентирајући смрт Стане Станићеве, житељке Елемира, 25. марта 1793. године написао: „В віноградѣ умерла, Щенника Заисповедѣ Незвалы.” Исто.

54 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1779–1788) књ. бр. 14, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

мулара у којем је требало уписивати податак о пребивалишту упокојеног лица забележио „Обезнанџна”.⁵⁵

Посебно вредним чини нам се сведочанство о томе да упокојени Лазар Томић, житељ елемирски, пре смрти није дао исповест и примио причест, али није био ни сахрањен на парохијалном гробљу, него је „води Потоплџни Нужде ради великѣ Болести”.⁵⁶

Са циљем поправљања здравствених прилика и побољшања јавне хигијене, из урбанистичких али и других разлога, преминули житељи неког насеља или парохије требало је да буду сахрањени на месном односно парохијалном гробљу, а не у портама парохијалних храмова или пак унутар храма. Поред тога, предвиђено је да парохијална гробља буду ограђена, измештена са простора око месних храмова, а законским прописима је нормирано и то да се гробља оснивају изван насељеног подручја неког места.⁵⁷ Поред наведеног примера, у протоколима умрлих Елемирске парохије налазе се напомене о томе да још два преминула лица нису била сахрањена на парохијалном гробљу. Упокојено дете Петра Градара, елемирског пудара, *младеница* Василија сахрањена је „На бабатову”⁵⁸ у градини”. Погреб је овом приликом обавио свештеник Арсен Поповић, који је служио у суседној православној парохији у Тарашу. У другом случају је реч о смрти Петра Хилђана, житеља „Села Хилда из прекокомориша”, који је био слуга „На сентдмитру Спаиском Салашу”, где се упокојио и „тамо ипогребенъ”.⁵⁹

Насеље Модош (данас Јаша Томић) налази се на десној обали реке Тамиш и најужводније је потамишко село у Републици Србији. Формирано је на крајњем истоку зрењанинске дилувијалне терасе, на њеној ивици

55 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

56 *Исто*.

57 М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до краја 19. века*, Београд, 2006, 269–270; *Српске привилегије*, 149.

58 Бабатов/Бабато – данас потес у атару села Елемир, а некада засебно насеље. Примера ради, у османским фискалним пописима из друге половине XVI века, Бабатов/Бабато је забележен као насељено место сеоског типа у оквиру Бечејске нахије, у којем је 1567. регистровано 27, а 1579. године осам кућа. Пописано становништво овог насеља имало је тада српска лична имена. *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, прир. Gy. Káldy-Nagy, Szeged, 2000, 160–161.

59 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Елемир, МК умрлих (1788–1800) књ. бр. 15.

према алувијалној равни Тамиша. На том месту река са десне стране прима малу притоку Јеров канал.⁶⁰

Према подацима истог пописа, као и када је реч о Елемиру, у насељу Модош је крајем октобра 1778. године било пописано 1.403 становника,⁶¹

60 С. Ђурчић, *нав. дело*, 128. Најважнија друштвено-географска карактеристика овог места данас је његов положај уз саму границу Републике Србије и Румуније, која је утврђена после Првог светског рата. Модош је пример насеља које је током времена мењало, у овом случају губило комуникацијске, административне, економске функције. Посматрано у дужем временском интервалу, ово место је данас изразито периферно насеље сеоског типа, које је, када је реч о ближој прошлости, изгубило функције уобличене од краја XIX па до друге половине XX века. Ако се пак обрати пажња на важност насеља у нешто даљој прошлости, почетком новог века, уочава се да је Модош у другој половини XVI столећа било насеље градског типа – варош, како је забележено у османским пореским пописима из овог времена. Место је тада имало важну комуникацијску функцију као једна од станица на траси пута Београд–Темишвар, његово рајинско становништво је због тога имало статус дервенција, што му је обезбеђивало повољнији фискални положај, а само насеље везивало за обављање путничког, али и робног промета, те се оно и у економском погледу разликовало од осталих места у околини, и по томе што су се у њему одржавали седмични пијачни дани и/или годишњи вашари. У Модошу је 1567. пописано 186, а 1579. године 126 кућа. Лична имена старешина пописаних кућа указују на то да је овде било речи о српском становништву. С. Ђурчић, *нав. дело*, 128–129; О. Зиројевић, *Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније*, Историјски часопис XXXIV (1987), 119–120; A csanádi szandzsák, 202–207.

61 *Попис становништва коморског Баната*, 125–132. Вероватно је да је, као што је то био случај у Елемиру, пописано становништво било у највећем броју православне вероисповести, односно да су у Модошу тада бар као стално насељени житељи живели Срби. Најстарији нама познати протоколи у којима се бележе подаци о крштеним, венчаним и умрлим становницима римокатоличке вероисповести, а који су вођени у Модошу, потичу из 1780. године. Реч је о евиденцији о умрлом становништву и о склопљеним браковима, док регистар крштених садржи податке од 1781. године. Утисак је да је 1780. евидентирана смрт две особе и закључење два брака, и исти број крштене деце годину дана касније. Између 1784. и 1787. године у књизи крштених није евидентирано ниједно крштење, такође, а у истом периоду, у протоколу умрлих није регистрован ниједан смртни случај, а у протоколу венчаних, након што је 1783. евидентирано склапање једног брака, до 1789. године нема података о венчањима. Међу уписаним крштеним, венчаним и умрлим душама нису били само житељи места Модош, него и становници осталих насеља, у којима је такође живело римокатоличко становништво, али и становништво протестантских вероисповести, о којем се, бар у почетном периоду, такође водила евиденција у овим протоколима. Подаци забележени у рубрикама „Locī; Locus” у књизи крштених, „Patria et Locus Sepulturae” у протоколу умрлих, а у матрикули венчаних у рубрици „Patria”, драгоцен су извор обавештења о насељима, регијама, административним подручјима, круновинама из којих је долазило или је потицало у Банат досељено становништво од осамдесетих година XVIII века. Када је реч о динамици ових миграционих процеса, како се из протокола може видети, после 1787. године број евидентираних крштења и смрти је значајно већи, као и број склопљених бракова, од 1789. године. ИАЗ, Римокатоличка парохија

од тога 740 мушкараца (52,74%) и 663 жене (47,26%), те је на стотину мушкараца долазило 89,59 жена.⁶² Године 1784. пописано је у Модошу 1.309 становника православне вероисповести, 688 мушкараца или 52,56% и 621 жена, чиниле су 47,44% укупног броја пописане православне популације, односно на стотину мушкараца је долазило 90,26 жена.⁶³ У Модошу је тада регистровано 30 становника римокатоличке вероисповести, 15 мушкараца и исти број жена.⁶⁴ Житељи протестантских вероисповести нису регистровани, као ни јеврејско становништво.⁶⁵ У Модошкој парохији је 1791. године пописано 1.865 становника,⁶⁶ док су у наредном попису Темишварске епи-

Модош, Матична књига рођених (1781–1815), Матична књига умрлих (1780–1820), Матична књига венчаних (1780–1829). О овоме видети и: И. Алексић, *Монографија Модошке парохије*, Сремски Карловци, 1932, 19–20; *Српска Митрополија карловачка*, 147; Ј. Ј. Ерлер, *Банат*, 79. Насељавање Немаца у Модош у XVIII и у XIX веку имало је за последицу то да је насеље подељено у две административно самосталне јединице – Српски и Немачки Модош.

62 *Исто*. Мушко становништво узраста од једне до 15 година чинило је 49,86% укупне мушке популације, пописано их је 369, мушкараца старости између 15 и 40 година било је 222, или 30% пописаних мушкараца, а они старији од 40 година су чинили 20,13% укупног броја пописаног становништва мушког пола. Регистровано их је 149. Удатих жена и удовица је пописано 377, односно 56,86% свих жена, док су неудате жене чиниле 43,14% укупног броја пописаног становништва женског пола. Било их је 286. *Исто*.

63 АВ, Фонд 11, Торонталска жупанија, кутија 36, документ број 1.471. Реч је о попису насеља Упечког округа Торонталске жупаније, на чијем је насловном листу забележено да се подаци у њему односе на 1784. годину – *Tabella Conscriptiois Animarum de Anno 1784*. Садржи исте рубрике као и попис насеља Великобечкеречког округа Торонталске жупаније, који је у овом раду коришћен за приказ броја житеља места Елемир. Овај пописни документ, према нашим сазнањима, до сада није коришћен у историографским истраживањима. Посматрано према узрасту, одрасли мушкарци и жене (*adulti*) чинили су 59,43% укупног становништва православне вероисповести – било их је 778, док је деце оба пола (*minores*) пописано 531, или 40,56%. Одрасли мушкарци су чинили 56,98% укупне мушке популације, пописано их је 392, а мушког становништва дечијег узраста је било 296, односно 43,02%. Одраслих жена је пописано 386, или 62,16%, док је женско становништво дечијег узраста чинило 37,84% свих пописаних жена, будући да их је евидентирано 235. Међу одраслим становништвом је било незнатно више мушкараца, пописана су их 392, или 50,38%, док је евидентираних жена у овој старосној групи било 386, односно 49,61%. Пописаних особа мушког пола у групи деце и млађе популације је било 296, или 55,74%, а пописаних жена у овој узрасној категорији било је 235, или 44,26%. *Исто*.

64 *Исто*. Пописана су десеторица одраслих мушкараца, док је регистрованих одраслих жена било шест. Мушкараца дечијег узраста је евидентирано пет, а дечијег становништва женског пола је тада пописано девет. *Исто*.

65 *Исто*.

66 АСАНУК, МПА, Фонд Б, 1791/13–II.

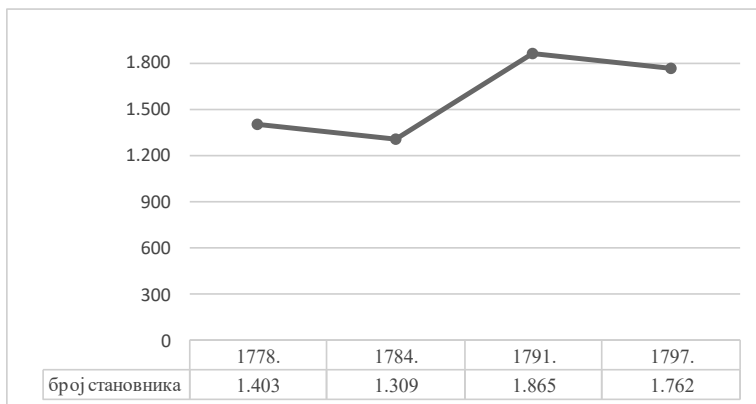
скопије, из 1797. године, у овој парохији регистрована 1.762 лица.⁶⁷ Према подацима пописа из 1797, у Модошкој православној парохији је живело 884 становника мушког пола, односно 50,17% укупног броја пописаних парохијана. Регистрованих особа женског пола је било 878, или 49,83%, те су тако на стотину мушкараца долазиле 99,32 жене. Пописано је и 440 брачних парова. Како се из пописа може сазнати, православно становништво ове парохије чинили су Срби.⁶⁸ Док је у периоду 1784–1791. број житеља у парохији повећан, било их је за 556 више, у времену 1791–1797. број парохијана је умањен за 103 житеља. Судаћи на основу података коришћених пописа, број становника је смањен и у раздобљу између 1778. и 1784. године. У овом периоду разлику је чинило умањење од 94 становника.⁶⁹

67 АСАНУК, МПА, Фонд А, 1797/33.

68 *Исто*.

69 Када је реч о попису становника Модошке парохије из 1797. године, треба напоменути да су пописивачи, или они који су преписивали прикупљене потребне податке о броју житеља у парохијама Карловачке митрополије, у овом случају Темишварске епископије, начинили грешку приликом сабирања броја евидентираних мушкараца и броја пописаних жена у овој парохији, те је тако у попису забележено да су у парохији била 1.662 становника, док је пописаних мушкараца евидентирано 884, а регистрованих жена 878, што даје збир од 1.762 житеља, те је овај број у раду и наведен као нумерички податак о броју укупног становништва Модошке православне парохије 1797. године. Ипак, остаје недоумица да ли је грешка можда начињена приликом бележења податка о броју мушког, односно о броју женског становништва. Утисак је да је у Модошкој парохији 1797. забележен готово једнак број мушкараца и жена, док је према подацима ранијих пописа, 1778. и 1784, у парохији било мање становништва женског пола, у пропорцији према којој је на стотину мушкараца 1778. долазило 89,59, а 1784. године 90,26 жена. О проблемима око прикупљања података о броју становника парохија на територији Карловачке митрополије 1791. и 1797, као и о тачности резултата ових пописа, детаљно видети: И. Точанац Радовић, Н. Делић, *Карловачка митрополија крајем 18. и почетком 19. века. Демографске прилике*, Београд, 2024, 61–63, 65–77, 85–91. У матрикули крштених Модошке парохије, на бочној маргини једног листа, у евиденцији за мај 1791. налази се запис који садржи податак о броју становника у Модошу. Текст овог записа навешћемо у целости: „Числениѣ дшѣ которое обрѣлося в(ъ) сѣмѣ лѣту в(ъ) Модошѣ 1886 сумма всѣхъ дшѣ.” У попису Модошке парохије из 1791. године регистровано је 1.865 становника, односно један житељ мање од броја који је забележен у матичној књизи крштених ове парохије из исте године. И. Алексић, који је у својој монографији о Модошкој парохији такође саопштио текст наведеног записа, у истој књизи наводи да је, према подацима садржаним у једном запису у протоколу списа циркуларног типа за период 1792–1805, у Модошкој парохији 1801. године било 2.074 душа, 457 брачних парова и 253 дома. Величину броја становника у православној парохији Модош 1791. и 1801. овај аутор је објаснио резултатом механичког прилива становништва, пре свега из Османског царства, бар када се радило о периоду око 1791. године. Када је реч о природном кретању становништва од 1791. до 1797, на основу података садржаних у протоколима крштених и умрлих, може се израчунати да је у овом периоду рођено 227 људи више него што их је умрло. Да ли

Графикон 8. Број православних становника Модоша (1778–1797)

Протоколи умрлих православне парохије Модош вођени су у канцеларији парохијалног храма који је посвећен Светом Николи. Евиденција о умрлима у времену 1779–1800. вођена је у четири књиге.⁷⁰ Током неколико

је у истом времену било исељавања становника Модошке парохије, нажалост, нисмо успели да утврдимо, те није могуће понудити објашњење о томе зашто је дошло до смањења броја становника између 1791. и 1797, под претпоставком да су подаци пописа из 1791. и 1797. тачни. О ваљаности пописних докумената из времена 1778. и око половине осамдесетих година XVIII века, о методологији пописивања и осталом, надамо се да ће нека будућа истраживања моћи нешто више да утврде. Такође, за сада нисмо у могућности да пружимо јасније одговоре о томе да ли је и колико управна промена, која је настала након укидања покрајине Темишварски Банат 1779, и њеног укључивања у систем управе Краљевине Угарске и њеног законодавства, као и одлука о продаји коморскихседа у Банату, утицала на демографска кретања у овој парохији, када се има у виду смањење броја становника у времену 1778–1784, о чему има података у старијој историографској литератури. Матична књига крштених ове парохије за време 1778–1784, колико нам је познато, није сачувана, стога нисмо били у прилици да упоредимо однос броја рођених и броја умрлих, односно да утврдимо колико је природни прираштај утицао на демографска кретања у Модошкој парохији у овом периоду. ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, Матична књига рођених (1785–1792) књига број 1, Матична књига рођених (1792–1796) књига број 2, Матична књига рођених (1796–1800) књига број 3, Матична књига умрлих (1787–1793) књига број 16, Матична књига умрлих (1793–1800) књига број 17; И. Алексић, *нав. дело*, 22; Б. Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад–Панчево, 2003, 40.

⁷⁰ ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, Матична књига умрлих (1779–1787) књига број 15 (=МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15), Матична књига умрлих (1787–1793) књига број 16 (=МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16), Матична књига умрлих (1793–1800) књига број 17 (=МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17), Матична књига умрлих (1800–1805) књига број 18 (=МК умрлих (1800–1805) књ. бр. 18).

година уочава се неажурност модошких јереја у бележењу података о преминулим парохијанима. Пре свега, у несавесном уписивању датума смрти. Стиче се утисак да је постојала нејасноћа око тога у ком пољу у формулару треба бележити датум смрти, а онда и датум регистравања података о преминулој особи у протокол умрлих, односно датум сахране. То је укупну евиденцију чинило неуредном, што оставља простор за недоумицу око тога да ли су у матрикули убележени и сви смртни случајеви у парохији. Уреднија и ажурнија евиденција се усталила од 1783. године. Други проблем се тицао прекида у нумеричком низу у евиденцији о умрлима током 1793. године, будући да су подаци о преминулим парохијанима у овој години вођени у две књиге – до 1. априла у једном протоколу, а потом, иако је на листу остао још један неиспуњен формулар, бележење се прекида, а евиденција за 1793. се наставља у другом протоколу. Нова матрикула не садржи насловни лист, на њој се могу уочити интервенције које се тичу заштите књишко-архивске грађе, а на првом сачуваном листу се налазе формулари у којима је требало уписивати податке о умрлима – датум смрти првог регистрованог преминулог лица је 5. август, те се може претпоставити да прве странице овог протокола нису сачуване, односно да подаци о броју умрлих у 1793. нису потпуни.⁷¹ У овом протоколу, вођеном до 22. фебруара 1800. године, према прописаном формулару требало је бележити податак о старости преминулих, а јереји су својим потписом „собственною рукою” требало да сведоче о ваљаности убележених података.⁷²

И поред наведених мањкавости, подаци у протоколима умрлих Модошке православне парохије биће искоришћени за анализу смртности њеног становништва, будући да ширина изабраног хронолошког оквира и број умрлих у овом периоду допуштају да се претпостави да су утврђене величине анализираних параметара морталитета најближе тачним вредностима.

Књиге умрлих Модошке православне парохије су прегледане 12. маја 1782, 15. маја 1785. и 4. маја 1788. године. Запис о прегледу протокола 1782, поред тога што носи исти датум, истог је и садржаја као и белешка о обављеном прегледу која се налази у књизи умрлих Елемирске парохије. Протокол умрлих Модошке парохије је 1785. године прегледан након прегледа матрикуле умрлих Елемирске парохије, а убележени текст о прегледу је детаљнији, те се тако сазнаје да „Сеи Протоколъ прегледан естъ 15 Маиа 785 в Темишварѣ” од стране Софронија Кириловића, темишварског

71 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17. До 1. априла 1793. године у протоколу умрлих је убележена смрт 12 особа, а од 5. августа па до 23. децембра, када је евидентиран последњи смртни случај у тој години, упокојено је 18 лица – у збиру 30 преминулих. Исто.

72 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17.

епископа и администратора Будимске епископије. Године 1788. протокол је прегледао, вероватно, тадашњи великобечкеречки протојереј Захарије Поповић, који је у исто време био и парох у, Модошу оближњем месту, Неузини. Поред датума, у запису о овом прегледу забележена су почетна слова личног имена овог јереја и кратак текст: „Здѣ прегледахъ.”⁷³

Према подацима пописа свештенства Темишварске епископије из 1797. године, у Модошкој православној парохији су служили следећи јереји: пароси Георгије Михаиловић, Василије Гађански и Атанасије Вуковић, помоћни свештеник, Јован Бедричић, и Василије Михаиловић, ђакон и учитељ.⁷⁴ На основу података у књигама умрлих (1779–1800) навешћемо имена јереја која су у њима забележена, а сакупљене податке допунићемо обавештењима о модошким свештеницима, наведеним у монографији Ивана Алексића, некадашњег модошког пароха.⁷⁵ У протоколу умрлих, у евиденцији за 1779. годину уписана су имена свештеника Георгија Миловановића, Јована Поповића и Николаја (Николе) Михаиловића. Јереј Јован Поповић је умро 19. фебруара 1781. године, а у протоколу умрлих се исте године, од маја, среће име свештеника Василија Гађанског/Гађанова, а од јануара, следеће, 1782, и име јереја Николаја (Николе) Петровића. Свештеник Никола Михаиловић је преминуо 29. марта 1783. године. Од тада па до смрти јереја Николе Петровића 8. марта 1789, није било промена у саставу свештеника.⁷⁶ У том периоду у парохији су служили јереји Георгије Михаиловић (Миловановић),⁷⁷ Василије Гађански и Никола Петровић. Почетак

73 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16. Остало је нејасно да ли је протојереј Захарије Поповић прегледао протокол умрлих Модошке парохије и 1781. године. Наиме, у евиденцији о умрлима у тој години, у бочном пољу једног од формулара, уписани су датум 13. мај и исти иницијали. Недоумицу појачава и утисак да су сва слова, као и нумерички подаци у тексту овог записа, написани мастилом светле боје, или су пак у тој нијанси остали сачувани – све то чини текст овог записа теже читљивим. ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15.

74 АСАНУК, МПА, Фонд А, 1797/33.

75 И. Алексић, *нав. дело*, *passim*.

76 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16.

77 Како је утврдио И. Алексић, свештеник Георгије Михаиловић, који је под тим презименом забележен у поменутом попису модошких свештеника, и јереј Георгије Миловановић, чије се име бележи у протоколу већ од 1779. године, једна су особа. У парохијалним протоколима, овај се свештеник у периоду 1779–1782. потписивао Миловановић, током 1783. и Михаиловић и Миловановић, а доцније само презименом Михаиловић. Како је у попису забележено, 1797. имао је 54 године, а према И. Алексићу служио је у парохији до своје смрти 23. фебруара 1810. године. И. Алексић, *нав. дело*, 15–16, 20.

своје службе у Модошкој парохији, нови јереј Атанасије Вуковић озваничио је записом и у књизи умрлих, у доњем делу поља формулара, уз евиденцију о смрти парохијана Живана Малог 15. априла 1789. године, назначивши да „ѿ здѣ“ Атанасије Вуковић, парох модошки, почиње „Протокол сеи писати”.⁷⁸ Од месеца априла 1790. у књизи умрлих се бележи и име свештеника Јована Бедричића, док се име јереја Василија Михаиловића, који је у попису из 1797. забележен као ђакон и учитељ, у књизи умрлих први пут бележи од фебруара 1791. године. Василије Михаиловић је био син модошког пароха Георгија Михаиловића.⁷⁹

У протоколима умрлих (1779–1800) убележена су и имена ових свештеника: Николаја Константиновића, у запису о смрти Павела, отрока Кузмана Селина 7. јуна 1780. године;⁸⁰ Јована Радосавлева, у записима о смрти двојице житеља Модошке парохије упокојених 4. маја 1781. и 16. децембра 1782. године;⁸¹ Василија Милићева, у евиденцији за 1782. и 1783. годину;⁸² Пантелејмона Димитријевића, у запису о смрти модошке житељке Марте, жене Ниће Јоканова, која је преминула 25. априла 1790. године;⁸³ Јована

78 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16.

79 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16. И Алексић, *нав. дело*, 20. У попису житеља и свештенства Модошке парохије из 1797. године убележен је и податак о броју кућа православних верника. Тада је пописано 226 „платежних” и 6 „неплатежних” домова, укупно 232. Уколико је податак о броју кућа тачан, у случају Модошке парохије, приликом утврђивања броја пароха који су у њој могли да служе, одступило се од правила да се три пароха могу поставити само у оним парохијама које су имале 250 и више кућа. И. Б. Точанац Радовић, *Реформа Српске православне цркве*, 196.

80 Николај Константиновић је био један од пређашњих модошких пароха. И. Алексић, *нав. дело*, 13. Може се претпоставити да се до наведеног датума овај јереј повукао из активне службе парохијалног свештеника. Служио је у Модошкој парохији још 1744. године. И. Алексић, *нав. дело*, 12.

81 У матичној књизи умрлих, при евидентирању смрти модошког парохијана Јована Васина, који се упокојио 16. децембра 1782, уз име Јована Радосавлева је убележена одредница „духовник”.

82 Реч је заправо о свештенику Василију Гађанском, који се, према И. Алексићу, пре свега у млађим годинама потписивао и „Милићев”, вероватно по имену свога оца који се звао „Милић”. Парох Василије Гађански је 1797. имао 38 година, а забележен је као удовац. Умро је 19. децембра 1837. године. И. Алексић, *нав. дело*, 18, 17. АСАНУК, МПА, Фонд А, 1797/33. Презиме Гађански има топонимску основу – изведено је од назива места Гад.

83 Вероватно је да је реч о истој особи која је била учитељ у Модошу, бар 1782. године. У запису у једној богослужбеној књизи (Псалтиру) чији је текст забележио И. Алексић, поред осталог пише да је „Пантелеимонъ Димитріевъ Жителъ шурѣанскіи Быстъ магстеромъ Модошу лѣта 782...” И. Алексић, *нав. дело*, 18.

Поповића, у запису о смрти домицилне парохијанке Мирјане Евте Целатова, која се упокојила 27. маја 1791. године.⁸⁴

У протоколима умрлих су убележена и имена двојице свештеника који су служили у другим парохијама. Јаков/Јанко Траилов, јереј у месту Сарча, служио је опело 29. марта 1780. године, када се упокојио „Неделко Кнежевъ жителъ Парохіи здѣшня”, и Христифор Стојковић, парох у насељу Чавош. Поменути јереј је обавио потребне верске обреде пре и по упокојењу модошког свештеника Јована Поповића 19. фебруара 1781. године.⁸⁵

У матичним књигама умрлих Модошке православне парохије од 6. јануара 1779. до 19. децембра 1800. године убележена је смрт укупно 1.598 људи.⁸⁶ Међу преминулима је било више мушкараца – 828, или 52,21%, док је упокојених жена било 758, што је чинило 47,79% броја умрлих за које је било могуће да се утврди пол,⁸⁷ односно на стотину умрлих мушкараца долазило је 91,55 упокојених жена. Старосна структура умрлог становништва биће приказана на основу одредница које су бележене уз лична имена преминулих, а које су могле да укажу на старосну доб умрлих људи. Особеност, и у исто време мањкавост евиденције о умрлима у парохијалним протоколима Модошке парохије, тицала се несавесног уписивања податка о старости преминулих, што је према прописаном формулару требало бележити у књизи у којој су регистровани упокојени парохијани у времену од 5. августа 1793. до 22. фебруара 1800.⁸⁸ Током овог периода убележена је смрт 470 лица, а податак о старости је уписан за 180 упокојених, што је

84 Нажалост, о овом свештенику нисмо успели да сазнамо више.

85 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15.

86 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17, МК умрлих (1800–1805) књ. бр. 18. У укупни збир укључени су сви евидентирани смртни случајеви, независно од тога да ли је реч о лицима која су била житељи Модоша или су имала пребивалиште у неком другом месту. Такође, укључен је и пример нотирања упокојења житељке Модошке парохије која је сахрањена у оближњем месту Иванди, а чија је смрт евидентирана у књизи умрлих Модошке парохије. Удео оних уз које је у протоколима забележено да нису били житељи ове парохије чинио је 4,76% укупног броја регистрованих преминулих лица. Вероватно је да је наведени укупни број умрлих био већи, ако се има у виду да евиденција у једној од матрикула није у целости сачувана, о чему је у раду већ било речи.

87 Због небележеног личног имена или пак због немогућности да се уписана лична имена тачно прочитају, 12 преминулих лица је искључено из анализе полне структуре умрлог становништва.

88 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17.

чинио 38,3% укупног броја евидентираних.⁸⁹ Убележени подаци о старости умрлих биће посебно наведени и, када је то могуће, приказани заједно са описним одредницама које су уписиване уз лична имена преминулих и које су могле посредно да укажу на њихову старосну доб.

Као што је то био случај у књигама умрлих Елемирске православне парохије, најчешће уписивана описна одредница која је указивала на то да је реч о упокојеном лицу дечијег узраста била је *младенец* односно *младеница*. Убележена је уз лично име 839 упокојених, или 52,5%. У овој групи било је више *младенаца* мушког пола, односно дечака – уписано их је 446, или 53,8%, док је иста одредница уписана уз име 383 упокојена лица женског пола – девојчица, односно 46,2% од укупног броја који је укључен у анализу полне структуре ове категорије умрлог становништва.⁹⁰ На стотину умрлих дечака долазило је 85,87 преминулих девојчица.⁹¹ Када је реч о укупном броју преминулих *младенаца*, вероватно је да их је било више, будући да је у периоду 1779–1782. ова ознака уписана поред личних имена 29 преминулих, од укупно 180 у тим годинама упокојених лица, што је чинило 16,2%, а у времену 1783–1800. иста одредница је убележена поред њих 810, односно 57,12% свих евидентираних у овом периоду, којих је било 1.418. Имајући у виду величину дечијег морталитета у XVIII столећу, али и доцније, сва је прилика да је овде реч о несавесном бележењу или о неуписивању у

89 На проблем који се тицао несавесног уписивања податка о старости умрлих, у протоколима који су вођени у канцеларијама парохија Карловачке митрополије у XVIII веку, скренута је пажња и индиковани су разлози због којих то није чињено у раду В. С. Дабића, *Морталитет и старосна структура српског становништва*, 18–19. Податак о старости још три упокојена лица забележен је у наставку евиденције о умрлима у 1800. години, у новој матрикули, у којој према прописаном формулару свештеници нису били у обавези да га прибављају и бележе.

90 Примери десет упокојених лица из групе *младенаца*, због неуписаног или нечитко написаног личног имена, изузети су из анализе полне структуре ове групе умрлих парохијана.

91 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17, МК умрлих (1800–1805) књ. бр. 18. У протоколу умрлих, у којем је бележена старост упокојених лица, податак о доживљеној доби убележен је поред 77 преминулих, уз чије је име сигнирана и ознака *младенец/младеница*. Тако је ова одредница убележена поред 9 *младенаца* који су умрли током прве године живота, до навршене друге године живота умрло је такође њих 9, до навршене треће године живота упокојило се 13 *младенаца*, њих 14 је умрло до навршене четврте године, исто толико их је умрло до навршене пете године живота, до навршене шесте године умрло је 11 *младенаца*, а њих петоро до навршене седме године. Најстарије преминуло дете поред чијег је имена убележена ова одредница упокојило се пошто је навршило осму годину. Ознака *младенац* уписана је поред имена још једног упокојеног, али убележени нумерички податак нисмо успели сигурно да прочитамо.

књигу умрлих упокојене дечијег узраста, о чему је у раду већ било речи.⁹² Одредница *отрок/отроковица* убележена је поред личног имена четворо преминуле деце, три детета су била мушког пола (75%), а у једном случају је реч о преминулој девојчици (25%). Сви примери су убележени у евиденцији за 1780. и 1783. годину.⁹³ У књигама умрлих је поред 43 преминуле особе женског пола, или 2,69% од укупног броја убележених смртних случајева, уписана и ознака *дшти*, а од тог броја је за њих 15 забележен и податак о старости. Имале су две године (3), три године (2), осам година (једна), два-наест година (4), петнаест година (3) и шеснаест година (2). Из наведеног се може закључити да је реч о преминулим становницима дечијег узраста, и млађој женској популацији, али вероватно у статусу неударних жена.⁹⁴ Узраст упокојених лица женског пола је могла да индикује и одредница *девица*, која је уписана поред имена две преминуле жене. У запису о смрти једне од њих надлежни парох је назначио да је дотична пре упокојења дала исповест, што би могло да укаже на то да је реч о одраслој особи. Уз лична имена 17 преминулих убележена је одредница *син*. Поред ове ознаке, податак о старости је уписан у случају тројице упокојених, који су имали 6, 11 и 20 година. За једно преминуло лице уз чије је име уписана одредница *син* назначено је и да пре смрти није дао исповест, за једног упокојеног је свештеник пак назначио да је пре упокојења ова особа била исповеђена, док је уз одредницу *син* за једног преминулог уписана и ознака „Питомац”. Одредница „Питомац” убележена је поред имена још једног упокојеног, као једина ознака.⁹⁵ У случају једне преминуле особе идентитет је појашњен

92 Нажалост, нисмо били у могућности да упоредимо број евидентиране умрле деце – *младенаца*, са бројем рођене деце у периоду 1779–1782. будући да је најстарија нама позната књига крштених Модошке православне парохије сачувана за време од 1785, и то не од почетка те године. Наиме, датум крштења које је у овој књизи прво евидентирано је 15. мај. ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, Матична књига крштених (1785–1792) књига број 1. О могућем утицају неких других околности на демографска кретања у овој парохији почетком осамдесетих година XVIII века већ је у раду скренута пажња.

93 Поред личног имена једног упокојеног детета уписане су и ознака *отрок* и одредница *младенац*. Будући да је термин *отрок* коришћен и у ширем значењу, као синоним за именицу *дете*, ово упокојено лице је укључено у групу *младенаца*.

94 Одредница *дшти* је уписана поред имена шест преминулих девојчица, уз чије је лично име убележена и ознака *младеница*. Ове примере, као и у претходном случају, укључили смо у преминуле у категорији *младенаца*. Именица *дшти*, као и именица *отрок*, могла је да буде уписана како би сигнирала да је реч о нечијем детету, односно о нечијој кћери.

95 У комбинацији са одредницом *младенац*, ознака „Питомац” је убележена уз име још једног преминулог, који је такође укључен у категорију *младенаца*.

уписивањем одреднице „Сестра”. Уз ову ознаку је уписано и да је упокојена била стара дванаест „лета”.⁹⁶

У књигама умрлих је евидентирана смрт још 690 људи, и за њих се може претпоставити да су у највећем броју чинили групу одраслог становништва. Њихов удео у укупном броју преминулих је износио 43,18%. Међу њима је било више мушкараца. Забележено их је 361, или 52,47%. Умрлих жена у овој групи је било 327, односно 47,53%, те је тако на стотину умрлих мушкараца долазило 90,58 умрлих жена.⁹⁷ Када је реч о одраслом становништву, податак о доживљеној доби је убележен за 80 преминулих из ове групе – за 39 жена и 41 мушкарца.⁹⁸

Иако је реч о непотпуним подацима, имајући у виду то да се у књигама умрлих овог времена податак о старости упокојених лица ретко бележи, начинићемо приказ броја умрлих у овој узрасној категорији, што смо разврстали у следеће старосне подгрупе: 15–19; 20–24; 25–29; 30–34; 35–39; 40–44; 45–49; 50–54; 55–59; 60–64 и старији од 65 година.

Преминулих жена старости између 15 и 19 година је уписано шест; узраста 20–24 ниједна; 25–29 убележена је једна; 30–34 њих четири; 35–39 евидентирани су три; 40–44 њих пет; 45–49 било је уписано шест жена; 50–54 једна; 55–59 ниједна; 60–64 убележене су четири жене, а у групи старијих од 65 година уписано је четрнаест упокојених особа женског пола.⁹⁹ У групи умрлих мушкараца у узрасту између 15 и 19 година су уписана двојица; 20–24 њих четворица; 25–29 евидентирана су двојица преминулих; у узрасту 30–34 и 35–39 није евидентиран ниједан; 40–44 убележена су њих петорица; 45–49 њих тројица; у групи 50–54 евидентирано је 5 преминулих мушкараца; 56–59 је уписано тројица; 60–64 убележено је 5 мушкараца,

96 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17, МК умрлих (1800–1805) књ. бр. 18.

97 Пол две упокојене особе није било могуће утврдити, те ови примери нису укључени у анализу полне структуре ове категорије умрлог становништва.

98 Овом броју треба додати и пет жена које су биле старије од 15 година, а поред чијих имена је уписана и одредница *дшти*, као и једну особу мушког пола, старости 20 година уз чије је име уписана одредница *син*.

99 Према наведеном, може се уочити да је у репродуктивном периоду живота, између 15 и 49 година старости, умрло 25 жена, или 56,82%. Од тог броја, најмање их је умрло у животној доби 20–24, ниједна, и 25–29, једна особа женског пола. Међу упокојеним одраслим женама, поред личног имена њих 25 убележена је и ознака *супруга*, уз две жене је уписана одредница *баба* – биле су старе 75 и 80 година, а поред имена једне преминуле жене уписана је и одредница *мати*. Када се упокојила, имала је 80 година.

те у групи старији од 65 година је сигнирано тринаест преминулих лица мушког пола.¹⁰⁰

Од 1779. до 1800. године у Модошкој парохији је у просеку годишње умирало по 72,64 становника. Морталитет опште популације по годинама је представљен у Графикону 9. Као што се може видети, највише људи је умрло 1789. и 1788, те 1794. године. Током 1788. и 1789. умрла је петина укупног броја упокојених у анализираном периоду. Од почетка новембра 1788. па до краја месеца маја 1789. године упокојило се приближно две трећине парохијана (види Табелу 3), што индицира да је на величину морталитета у овим годинама утицала пре свега дуга и изузетно хладна зима 1788/1789. У месецу новембру и у месецу децембру у већем броју су умирала деца,¹⁰¹ да би у периоду јануар–мај смртност одраслог становништва била већа (види Табелу 3).¹⁰² Иако је и 1794. године број умрлих био изнад вредности

100 Уз лично име двојице упокојених мушкараца поред податка о доживљеној доби, убељжена је и одредница *слуга*. Један је био стар 17, а други 70 година. О годинама старости пет преминулих жена поред чијих је личних имена уписана одредница *дшти*, односно о узрасту једне упокојене особе мушког пола поред чијег је имена уписана одредница *син*, писано је у горњем тексту.

101 Под децом смо, у приказима годишње и месечне расподеле смртности, подразумева-ли сва преминула лица поред чијег је имена уписана одредница *младенец/младеница*, ознака *отрок/отроковица*, као и упокојене особе млађе од 15 година, у случајевима када је уз име преминулог био уписан и податак о доживљеној старости. Остали упокојени су сврстани у групу одраслог становништва.

102 Боравак избеглог српског становништва из Османског царства у Модошу, услед ратних збивања (1788–1791), региструју и записи у матрикули умрлих Модошке парохије – већ од друге половине августа 1788. године. Те, и наредне 1789, евидентирана је смрт 23 избегла лица, пет их је преминуло 1788, а осамнаест 1789. године, и они су чинили 6,99% укупног броја умрлих у тим годинама. Рат Аустрије и Турске (1788–1791) пратило је неколико миграционих таласа. Исељавање српског становништва почело је већ првих дана рата. У Банату, као и у Срему, уточиште су претежно тражили пребези из Смедеревског санџака. Након првог миграционог таласа почетком рата, на банатском сектору дошло је до новог таласа емигрирања у мају и у јуну 1788. године због страха од турске војске, која је почела да пристиже у североисточне и северне области Смедеревског санџака, које су до тада контролисали српски устаници организовани у фрајкор, под заповедништвом Коче Анђелковића. Као зборна места за пријем миграната у Банат, хабзбуршке државне власти су тада одредиле Лугош, Темишвар и Велики Бечкерек. Избегло становништво је требало ту да буде пописано, а затим упућено у места одређена за насељавање. На основу података садржаних у матрикули умрлих Модошке парохије, може се сазнати да је међу избеглим становништвом у овом месту било и свештених лица. Тако је у матрикули евидентирано да се 1. септембра 1788. године упокојила „Петрија дщи Попа радивоя Младеница“, место пребивалишта преминуле том приликом није уписано, али је у запису о смрти „Јане радивоя Попа“ 31. октобра исте године уписано да је реч о становнику (жителџ) „Турских Прѣдѣлов“. Осим личног имена и назнаке да је реч о свештенику, о „попу Радивоју“ у књизи умрлих нема других обавештења. Динамику умирања током ове

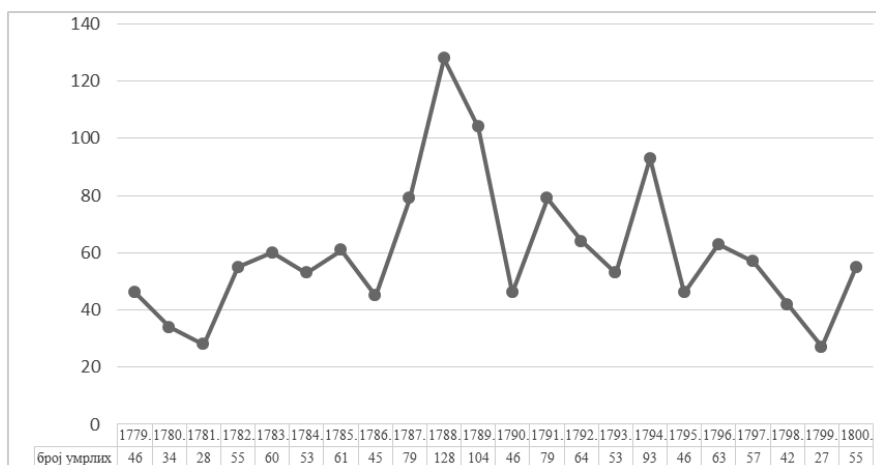
вишегодишњег просека, разлика у величини просечне смртности и броја упокојених те године није била у тој мери изражена као што је то био случај 1789. и 1788. Ако се пак посматра број упокојених током последње деценије XVIII века, највећа годишња смртност је забележена управо 1794. године. Морталитет је 1794. био већи у другој половини године, када је умрло 62,64% од укупног броја преминулих, док је у првој половини те године нешто већи број умрлих евидентиран у мају – пре свега парохијана дечијег узраста, 75% (види Табелу 4), чији је удео у укупном броју умрлих ове године иначе веома висок, износио је 76,92%. Постотак умрлих дечијег узраста је био висок и следеће 1795, када су деца чинила две трећине, 66,25%, свих преминулих. Морталитет опште популације био је 1795. године већи током првих шест месеци – од почетка јануара до краја јуна умрло је 61,25% од укупног броја (види Табелу 4). Месечна дистрибуција умрлих у 1794. и 1795. показује да су оскудица и глад, као последице кризе аграрне производње којом је нарочито био погођен простор Баната 1794–1795, могле да утичу на повећану смртност њеног становништва током ових година. Најмање преминулих у протоколима Модошке парохије је евидентирано 1790, у години која је следила након „страдања” 1789. и 1788,¹⁰³ односно 1793, уз

изузетно хладне зиме, али и страдалништво дела избеглог становништва, чини се, добро илуструје пример породице Јовице Јанчића. Попут свештеника Радивоја, и овај невољник је изгубио два члана породице. Најпре је под датумом 4. фебруар 1789. убе-
лежена смрт „Марије Јовице Јанчића, жителнице Из турских Предфловъ”, седам дана
касније је умрла „Сара, Јовице Јанчића младеница”, а онда је у матрикули евиденти-
рано да се 23. фебруара 1789. године упокојио „Јовица Јанчић жителъ Из турецких
Предфловъ”. У Модошу је, према плану државних власти, почетком 1789. године, ради
исхране, требало да буде распоређено 65 породица избеглог становништва из Осман-
ског царства. Када је реч о другим местима из којих је долазило упокојено недоми-
цилно становништво, у протоколу умрлих у евиденцији за 1788. и 1789. годину су
забележени следећи топономи: Биниш, Гатаја, Гребенац, Добрица, Жидовин, Иванда,
Итебеј, Кевериш, Краловац, Неузина, Орешац, Пардањ, Селеуш, Ф(В)аљапај, Фирљуг,
Чавош и три места чије називе нисмо успели да рашчитамо. У другој половини 1790.
године у Модошу је боравило 13 породица (familiae) које су дошле из Османског цар-
ства, из места Глибовца њих 11, а по једна из насеља Шепшин и места Азања. Њихово
присуство у Модошу потврдили су 6. октобра (према грегоријанском календару) те
године месни нотар Ладислав Терек (*Török*), кнез (*judex*) Сава Дубовачки и његов по-
моћник – заклетник (*juratus*), Јова Ђермек. Укупно, 1788. и 1789. у Модошкој парохији
се упокојило 47 људи који нису били житељи овог места, што је чинило 14,2% умр-
лих у овим годинама. Њихов удео у укупном броју преминулих није утицао значајно
на величину годишње смртности, која би свакако 1788. и 1789. била знатно изнад
вредности вишегодишњег просека. ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК
умрлих (1787–1793) књ. бр. 16; С. Гавриловић, *нав. дело*, 136–137, 141–142; АВ, Фонд
11, Торонталска жупанија, кутија 160 документ број 613.

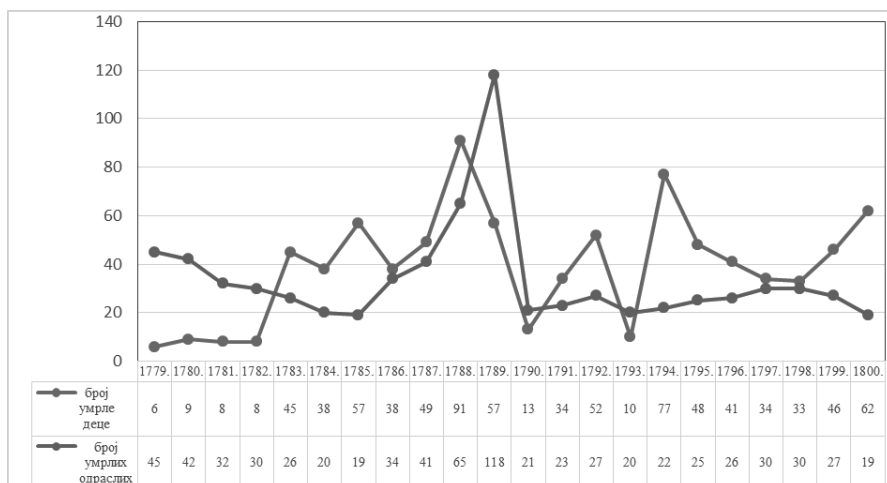
103 И у претходној 1787, смртност је у овој парохији била изнад вредности вишегодишњег просека (види Графикон 9). Због обилних киша, ова година је била неродна, што је довело до несташице и високих цена основних прехранбених производа. Ве-

ограду да евиденција о умрлима у овој години није, врло вероватно, сачувана у целини, мада, по свој прилици, број умрлих 1793. није прелазио границу просечне смртности (види Графикон 9).

Графикон 9. Морталитет опште популације по годинама у православној парохији Модош (1779–1800)

Графикон 10. Смртност деце и одраслог становништва по годинама у православној парохији Модош (1779–1800)

личина морталитета 1787. године може да укаже на то да је у Модошкој парохији већ тада почео период повећане смртности.

Табела 3. Месечна расподела морталитета укупне популације, преминулог одраслог становништва и умрле деце 1788. и 1789. године у православној парохији Модош према грегоријанском календару

	1788.			1789.		
	укупно	одрасли	деца	укупно	одрасли	деца
јануар	8	6	2	36	21	15
фебруар	8	4	4	24	16	8
март	6	4	2	29	19	10
април	8	6	2	36	26	10
мај	11	6	5	34	24	10
јун	6	4	2	8	6	2
јул	11	4	7	3	-	3
август	9	4	5	6	3	3
септембар	10	2	8	2	2	-
октобар	12	4	8	6	5	1
новембар	23	8	15	1	1	-
децембар	32	8	24	1	1	-

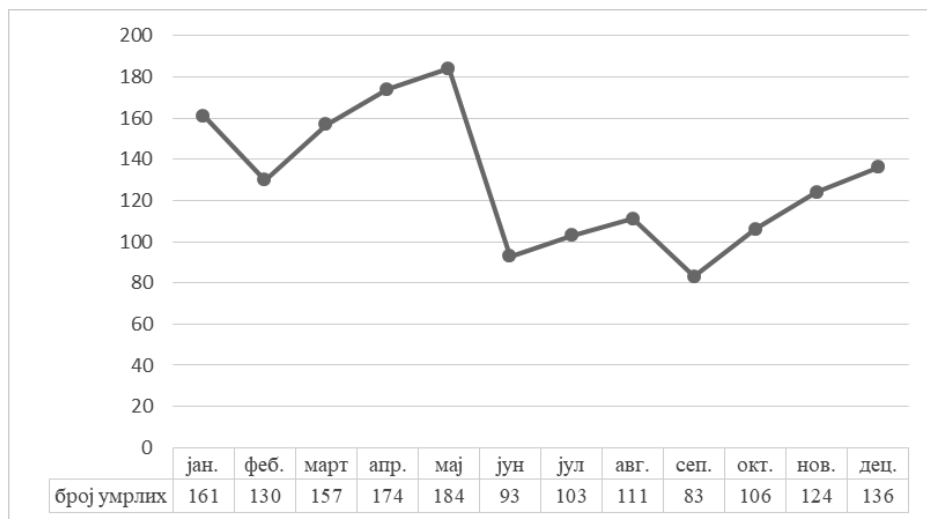
Табела 4. Месечна расподела морталитета укупне популације, преминулог одраслог становништва и умрле деце 1794. године у православној парохији Модош према грегоријанском календару

	1794.			1795.		
	укупно	одрасли	деца	укупно	одрасли	деца
јануар	4	2	2	17	7	10
фебруар	2	1	1	7	1	6
март	4	3	1	9	1	8
април	7	3	4	9	3	6
мај	12	3	9	6	1	5
јун	5	1	4	1	1	-
јул	6	2	4	4	2	2
август	12	3	9	5	1	4
септембар	5	-	5	4	2	2
октобар	11	1	10	4	1	3
новембар	11	2	9	7	4	3
децембар	12	-	12	7	3	4

Посматрано по месецима, може се уочити да је 60,31% упокојених у Модошкој православној парохији умрло током пролећа и зиме. Највише смртних случајева је регистровано у мају и у априлу – морталитет опште

популације по месецима је приказан у Графикону 11. Такође, запажа се да до промене у тренду месечне смртности долази нагло, те је тако максимум у броју умрлих који је остварен у месецу мају био два пута већи од броја упокојених током наредног месеца, када долази до промене и у ритму сезонског умирања у парохији.¹⁰⁴ Смртност одраслог становништва је у пролећним и у зимским месецима била нешто већа од смртности опште популације у овом периоду године. Од почетка децембра до краја маја умрло је 65,43% одраслих становника, највише у априлу, јануару и у мају, као што се може видети у Графикону 12. У истом периоду године, удео преминулих дечијег узраста је био 55,86%. Ритам умирања становништва дечијег узраста по месецима представљен је у Графикону 13. Најмање деце је умрло у јуну, два пута мање него у мају – месецу током којег је евидентиран највећи број умрлих парохијана дечијег узраста. Смртност деце је била нижа и током септембра. Укупно посматрано, може се рећи да су деца умирала у уједначенијем месечном ритму.

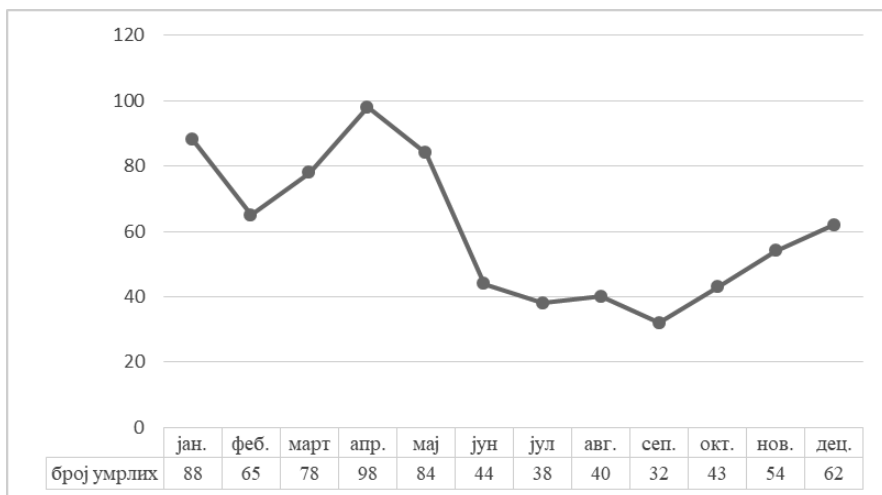
Графикон 11. Број умрлог општег становништва по месецима у православној парохији Модош (1779–1800) према грегоријанском календару¹⁰⁵

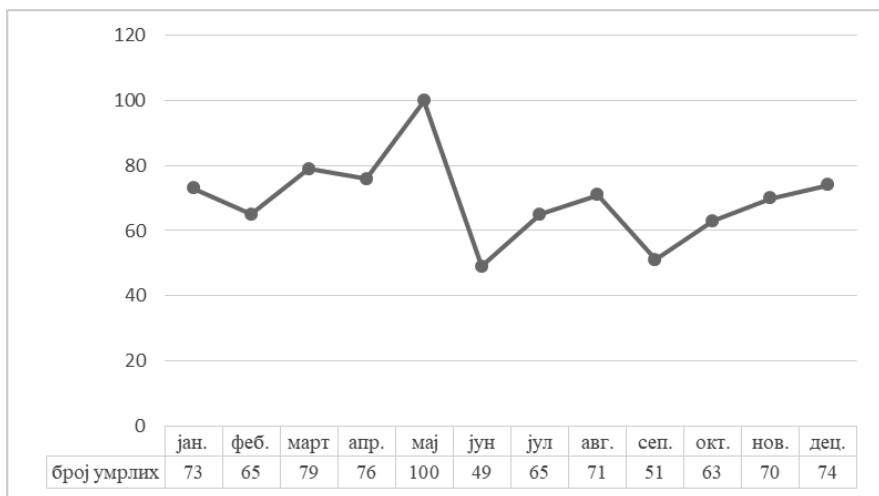
104 Месечна расподела смртности у годинама 1789. и 1788, имајући у виду удео броја умрлих током ових година у укупном морталитету, не мења битно слику сезонске смртности у Модошкој парохији.

105 У графичком приказу су изостављени подаци о 36 смртних случајева због неуписаног датума упокојења или непотпуног датирања.

Графикон 12. Број умрлог одраслог становништва по месецима у православној парохији Модош (1779–1800) према грегоријанском календару¹⁰⁶

Графикон 13. Број умрле деце по месецима у православној парохији Модош (1779–1800) према грегоријанском календару¹⁰⁷

106 Због неуписаног датума смрти или пак непотпуног датирања, у Графикону није представљено 16 смртних случајева.

107 Смрт 20 упокојених из ове групе није приказана у Графикону због неуписаног датума њиховог упокојења или непотпуног податка о времену њихове смрти.

У протоколима умрлих убележена је и смрт седморице утопљеника. Чинили су 0,44% у укупном броју регистрованих преминулих, односно на хиљаду умрлих долазило је њих 4,4. Због природе смрти, ова лица нису могла да дају исповест и да приме причест, те су због тога свештеници у матрикулама сигнирали на који је начин у овим случајевима дошло до смрти. Тако је јереј Георгије Миловановић, бележећи смрт Јована, презиме или патроним није наведено, назначио да упокојени није дао исповест, пошто је, како је записао „Напрасно окончавъ живот у тамишу”. Дан и месец смрти нису наведени, само је убележена година 1781. На основу осталих података, сазнаје се још да је упокојени био житељ „Предѣла Херделска”. На исти је начин назначено да пре смрти није исповећен ни Алексије, лице непознатог презимена, такође странац, у овом случају „житељ Карловачкии”, будући да „удавися у Тамишу”. Датум смрти ни овом приликом није уписан, али је забележено да је погреб обављен 29. јула 1791. године. Премда су државне и црквене власти настојале да прописима опште важности утичу на то да се прекине са праксом сахрањивања утопљеника поред река, односно ван гробља,¹⁰⁸ у свакодневном животу је таквих примера и даље било. Свештеници су сами о томе остављали сведочанства. Бележећи у књигу умрлих смрт Аврама Константинова, јереј Георгије Михаиловић је, поред назнаке о томе да упокојени није био исповећен „Понеже утопися у тамишу код воденице М(и)ке Адића, 17. марта 1788. године, сигнирао и да преминули није сахрањен „во Гробіе”, већ „код воденице”. За двојицу утопљеника свештеници су убележили године старости. Обојица су били житељи Модоша, удавили су се у Тамишу исте године – 1797, Никола Петручев 13. априла, а Симеон Бедричић 18. октобра. Имали су по 70 година. Уз име једног утопљеника наведено је и занимање. Тако се може сазнати да је 14. маја 1787. године „утоплѣнъ у води” Петар Јованов, „циглярь Спаискіи”. Место пребивалишта упокојеног није уписано.¹⁰⁹

У матрикулама умрлих се може наићи и на сведочанство о убиству. Поред назнаке о необављеној исповести, свештеник Георгије Миловановић је записао да то није учињено јер је упокојени, наведено је само лично име, „наполю убіенъ имертвѣ Нашаосе погребен”. Уписан је као датум смрти 30. април 1782. године, а изостављен је податак о пребивалишту.¹¹⁰

108 Српске привилегије, 142.

109 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15, МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16, МК умрлих (1793–1800) књ. бр. 17.

110 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15.

Троје упокојених нису исповеђени пошто су „напрасно умрли“, а једна преминула житељка Модоша није дала исповест „Понеже луда“.¹¹¹

*

У периоду 1779–1800. у матичним књигама умрлих православне парохије Елемир евидентирана је смрт 1.318 људи, а у протоколима Модошке православне парохије регистровано је 1.598 смртних случајева. У обе парохије су у већем броју умирали становници мушког пола, у Елемирској парохији у пропорцији према којој је на стотину умрлих мушкараца долазило 94,36 умрлих жена, а у Модошкој парохији је на стотину умрлих мушкараца било 91,55 умрлих жена. Морталитет мушког становништва је био већи и када се анализира полна структура умрлих према старосним групама. Тако је у Елемирској парохији, у категорији одраслог становништва, на стотину упокојених мушкараца долазило 96,87 умрлих жена, док је у групи упокојених дечијег узраста на стотину преминулих дечака долазила 90,51 умрла девојчица. У православној парохији Модош у групи одрасле упокојене популације на стотину умрлих мушкараца је долазило 96,29 умрлих жена, а у категорији преминулих дечијег узраста, на стотину умрлих дечака је долазило 87,58 упокојених девојчица.

Када је реч о старосној структури умрлих, у Елемирској парохији деца су чинила 63,05% свих преминулих, док је у православној парохији Модош удео преминулих дечијег узраста био 53,57% од укупног броја евидентираних смртних случајева. Разлика у уделу деце у укупном броју умрлих у овим парохијама може да буде резултат реалне разлике у величини дечијег морталитета у свакој од њих, али је исказана разлика могла да буде и последица начина на који је у протоколима сигнирано да је реч о преминулом лицу дечијег узраста, као и спремности свештеника да при регистрању смрти деце то и назначе, а ту пре свега мислимо на уочену неажурност модошких јереја када се радило о сигнирању преминулих лица дечијег узраста у првим годинама истраженог периода, тј. до 1783, а онда и о недовољно савесном уписивању податка о старости умрлих у периоду од 5. августа 1793. до 22. фебруара 1800, када су према прописаном формулару пароси били у обавези да га бележе у протоколима. Када је пак реч о одраслом становништву, сматрамо да би за утврђивање тачног броја упокојених у овој старосној групи били драгоцени протоколи исповеђених, које је такође требало водити у парохијама Карловачке митрополије, али

111 ИАЗ, ЗФЦМК, Православна парохија Модош, МК умрлих (1779–1787) књ. бр. 15; МК умрлих (1787–1793) књ. бр. 16. У случају десеторо преминулих парохијана као појашњење о томе зашто пре упокојења дотична лица нису дала исповест забележено је „Понеже *младенец/младеница*“.

међу сачуваном грађом, током наших истраживања о периоду XVIII века, готово да их нисмо ни налазили.

Расподела броја умрлих по годинама показује да је у обе парохије у периоду 1787–1789, као последица кризе аграрне производње, а пре свега као последица климатских аномалија, морталитет био изнад вредности просечне смртности. У Елемирској парохији је смртност тих година била пет пута већа од просечне, а у православној парохији Модош морталитет је у истом периоду био готово шест пута већи од вредности вишегодишњег просека. Смртност је у обе парохије била натпросечна и 1794. године. У Банату су, због привредне кризе, 1794. и 1795. биле године оскудице и глади. Међутим, број умрлих лица по месецима у Елемирској парохији током 1794. указује на то да је повећан морталитет могао да буде изазван и неким другим узроком. У православној парохији Модош смртност је била већа у другој половини те године, а месечна дистрибуција умрлих у 1794. и 1795. индикује да је криза прехране могла да утиче на повећану смртност житеља током ових година. Смртност деце је у обе парохије 1794. била веома висока. Посматрано према грегоријанском календару, у православној парохији Елемир деца су те године чинила 76,59% свих преминулих, а у Модошкој парохији њихов удео је био 76,92%.

Дистрибуција броја умрлих по месецима показује да је у овим парохијама становништво у већем броју умирало током пролећа и зиме, и док је до промене у тренду умирања одраслог становништва, која се у Елемирској парохији региструје у јулу, а у православној парохији Модош у јуну, долазило нагло, деца, која су такође у већем броју умирала у пролеће и у зиму, имала су уједначенији ритам месечне смртности.

Матичне књиге умрлих у обе парохије садрже драгоцену обавештења о утицају аусто-турског рата (1788–1791) на демографска кретања. Док се у Елемирској парохији, на основу података из матрикуле умрлих, може уочити присуство избеглог становништва из осталих банатских насеља, пре свега са подручја Банатске војне крајине, али и из осталих места, што је било последица офанзиве османске војске, од лета 1788. године, у Модошкој парохији, према подацима из протокола умрлих, од почетка јесени 1788. видљив је боравак избеглог становништва из Османског царства, а чије се присуство не уочава у православној парохији Елемир у годинама 1788. и 1789, односно до повлачења османских трупа са територије Хабзбуршке монархије. Да је заиста било досељавања миграната из Османског царства и у Елемир, као последица овог рата, може се сазнати на основу података из евиденције у књизи умрлих из доцнијих година.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Необјављени извори / Unpublished sources

1. Историјски архив Зрењанин (ИАЗ) [Istorijski arhiv Zrenjanin (IAZ)]
 - Фонд 519, Збирни фонд црквених матичних књига (=ЗФЦМК) [Fond 519, Zbirni fond crkvenih matičnih knjiga]
2. Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив (АСАНУК, МПА) [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Sremskim Karlovcima, Mitropolijско-patrijaršijski arhiv (ASANUK, MPA)]
 - Фонд А [Fond A]
 - Фонд Б [Fond B]
3. Архив Војводине у Новом Саду (=АВ) [Arhiv Vojvodine u Novom Sadu (AV)]
 - Фонд 11, Торонталска жупанија [Fond 11, Torontalska županija]

Објављени извори

1. *Списи о рату с Турцима у Банату 1788. године*, прир. В. Гавриловић, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије 1, нова серија (2006) 88–90. [*Spisi o ratu s Turcima u Banatu 1788. godine*, прир. V. Gavrilović, Arhiv za istoriju Srpske pravoslavne karlovačke mitropolije 1, nova serija (2006) 88–90].
2. *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, прир. Gy. Káldy-Nagy, Szeged, 2000.
3. *Попис становништва коморског Баната из 1778. године*, прир. М. Митровић, Зборник Матице српске за историју 58 (1998), 125–132. [*Popis stanovništva komorskog Banata iz 1778. godine*, прир. M. Mitrović, Zbornik Matice srpske za istoriju 58 (1998), 125–132].
4. Ј. Ј. Ерлер, *Банат*, прир. М. Митровић, Панчево, 2004. [J. J. Erler, *Banat*, прир. M. Mitrović, Pančevo, 2004].
5. *Стари српски записи и натписи из Војводине, прва књига*, прир. П. Момировић, Нови Сад, 1994. [*Stari srpski zapisi i natpisi iz Vojvodine, prva knjiga*, прир. P. Momirović, Novi Sad, 1994].
6. *Подаци о насељима Бечкеречког дистрикта у 1729–1731. години*, прир. С. Пецињачки, Зборник за историју Матице српске 9 (1974), 88–93. [*Podaci o naseljima Bečkerečkog distrikta u 1729–1731. godini*, прир. S. Pecinjački, Zbornik za istoriju Matice srpske 9 (1974), 88–93].
7. *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796*, прир. Д. Ј. Поповић, Ж. Сечански, Нови Сад, 1936. [*Građa za istoriju naselja u Vojvodini od 1695. do 1796*, прир. D. J. Popović, Ž. Sečanski, Novi Sad, 1936].
8. *Српске привилегије од 1690. до 1792*, прир. Ј. Радонић, М. Костић, Београд, 1954. [*Srpske privilegije od 1690. do 1792*, прир. J. Radonić, M. Kostić, Beograd, 1954].

9. *Српска Митрополија карловачка око половине XVIII века*, прир. Д. Руварац, Сремски Карловци, 1902. [*Srpska Mitropolija karlovačka oko polovine XVIII veka*, прир. D. Ruvarac, Sremski Karlovci, 1902].

Литература / Literature

1. И. Алексић, *Монографија Модошке парохије*, Сремски Карловци, 1932. [I. Aleksić, *Monografija Modoške parohije*, Sremski Karlovci, 1932].
2. М. Бобић, *Демографија и социологија. Вежа или синтеза*, Београд, 2007.
3. Д. Брежник, *Демографија. Анализа, методи и модели*, Београд, 1988.
4. А. Wertheimer Baletić, *Становништво и развој*, Загреб, 1999.
5. С. Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан–Подунавље XVIII и XIX столећа*, Београд, 1969. [S. Gavrilović, *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan–Podunavlje XVIII i XIX stoleća*, Beograd, 1969].
6. В. С. Дабић, *Аустро-турски ратови*, Српска енциклопедија, први том, гл. ур. Ч. Попов, Д. Станић, Нови Сад–Београд, 2010, 399–401. [V. S. Dabić, *Austro-turski ratovi*, Srpska enciklopedija, prvi tom, gl. ur. Č. Popov, D. Stanić, Novi Sad–Beograd, 2010, 399–401].
7. Isti, *The Habsburg-Ottoman War of 1716–1718 and Demographic Changes in War-Afflicted Territories*, The Peace of Passarowitz, 1718, ed. Ch. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, Purdue University Press, 2011, 191–208.
8. Исти, *Морталитет и старосна структура српског становништва у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку: пример православних парохија Вуковар, Итебеј и Дероње*, Српске студије 5 (2014), 13–33. [Isti, *Mortalitet i starosna struktura srpskog stanovništva u Habzburškoj monarhiji u XVIII veku: primer pravoslavniх parohija Vukovar, Itebej i Deronje*, Srpske studije 5 (2014), 13–33].
9. Л. Ђурашевић, *Брачност становништва Неузинске православне парохије од 1779. до 1800. године*, Српске студије 14 (2023), 42–69. [L. Đurašević, *Bračnost stanovništva Neuzinske pravoslavne parohije od 1779. do 1800. godine*, Srpske studije 14 (2023), 42–69].
10. Иста, *Смртност становништва православне парохије Велики Бечкерек од 1768. до 1778. године*, Српске студије 15 (2024), 81–112. [Ista, *Smrtnost stanovništva pravoslavne parohije Veliki Bečkerek od 1768. do 1778. godine*, Srpske studije 15 (2024), 81–112].
11. О. Зиројевић, *Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније*, Историјски часопис XXXIV (1987), 119–128. [O. Zirojević, *Mreža turskih puteva (kopnenih i vodenih) na području današnje Vojvodine i Slavonije*, Istorijски časopis XXXIV (1987), 119–128].
12. М. Краљ, *Демографија Земунске православне парохије од 1783. до 1795. године*, Српске студије 6 (2015), 125–144. [M. Kralj, *Demografija Zemunske pravoslavne parohije od 1783. do 1795. godine*, Srpske studije 6 (2015), 125–144].

13. Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу Православне источне цркве, трећа књига*, Београд, 1967. [L. Mirković, *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogoslužjenju Pravoslavne istočne crkve, treća knjiga*, Beograd, 1967].
14. С. Печињаčki, *Граничарска насеља Баната (1773–1810), прва и друга књига*, Нови Сад, 1982–1985. [S. Pecinjački, *Graničarska naselja Banata (1773–1810), prva i druga knjiga*, Novi Sad, 1982–1985].
15. Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд, 1955. [D. J. Popović, *Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka. Istorija naselja i stanovništva*, Beograd, 1955].
16. Ј. Радосављевић, *Демографске прилике у селу Ченеј од 1779. до 1800. године*, Српске студије 5 (2014), 35–53. [J. Radosavljević, *Demografske prilike u selu Čenej od 1779. do 1800. godine*, Srpske studije 5 (2014), 35–53].
17. R. Skenderović, *Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773*, *Povjesni prilozi* 39 (2010), 73–92.
18. В. Стајић, *Великокикиндски диштрикт 1776–1876*, Нови Сад, 1950. [V. Stajić, *Velikokikindski dištrikt 1776–1876*, Novi Sad, 1950].
19. М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до краја 19. века*, Београд, 2006. [M. Timotijević, *Rađanje moderne privatnosti. Privatni život Srba u Habzburškoj monarhiji od kraja 17. do kraja 19. veka*, Beograd, 2006].
20. И. Тоћанац, *Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722–1731)*, *Историјски часопис LV* (2007), 201–217. [I. Točanac, *Beogradska i Karlovačka mitropolija. Proces ujedinjenja (1722–1731)*, *Istorijski časopis LV* (2007), 201–217].
21. Иста, *Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740–1790)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2014. [Ista, *Reforma Srpske pravoslavne crkve u Habzburškoj monarhiji za vreme vladavine Marije Terezije i Josifa II (1740–1790)*, neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, 2014].
22. И. Тоћанац Радовић, Н. Делић, *Карловачка митрополија крајем 18. и почетком 19. века. Демографске прилике*, Београд, 2024. [I. Točanac Radović, N. Delić, *Karlovačka mitropolija krajem 18. i početkom 19. veka. Demografske prilike*, Beograd, 2024].
23. С. Ђурчић, *Насеља Баната. Географске карактеристике*, Нови Сад, 2004. [S. Ćurčić, *Naselja Banata. Geografske karakteristike*, Novi Sad, 2004].
24. P. Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Београд, 1977.

THE MORTALITY OF THE POPULATION OF THE ORTHODOX PARISHES OF ELEMIR AND MODOŠ FROM 1779 TO 1800

Summary:

In the period 1779–1800, the death registers of the Orthodox parish of Elemir recorded a total of 1318 deaths, while the records of the Orthodox parish of Modoš documented 1598 deaths. In both parishes, male mortality exceeded female mortality; in the Elemir parish, for every 100 deceased males, there were 94.36 deceased females; in the Modoš parish, the ratio was 91.55 deceased females per 100 deceased males. This pattern of higher male mortality persisted across age groups. Thus, in the Elemir parish, in the adult population category, there were 96.87 deceased women for every 100 deceased men, while in the child population category, there were 90.51 deceased girls per 100 deceased boys. In the Orthodox parish of Modoš, in the adult population category, there were 96.29 deceased women per 100 deceased men, and in the child population category, there were 87.58 deceased girls per 100 deceased boys.

When it comes to the age structure of the deceased, in the Elemir parish, children made up 63.05% of all deceased, while in the Orthodox parish of Modoš, the proportion of deceased children was 53.57% of the total number of recorded deaths. The difference in the share of children in the total number of deceased in these two parishes may reflect actual differences in child mortality rates. However, the difference could also be a consequence of differences in the way child deaths were recorded in the parish registers, as well as the willingness of priests to indicate this when registering the deaths of children. Here we are primarily referring to the observed lack of consistency of the Modoš parish priests when it came to recording deceased children in the first years of the observed period (up to 1783) and then about the insufficiently conscientious recording of the deceased age in the period from August 5, 1793 to February 22, 1800, when, according to the prescribed form, parishioners were obliged to record it in the register. When it comes to the adult population, we are of the opinion that for determining the precise number of deceased in this age group, the confession registers - which should also have been kept in the parishes of the Karlovac Metropolis - would be of considerable value. However, among the preserved materials from 18th century, such registers were scarcely found during the course of our research.

An analysis of the annual distribution of deaths reveals that in both parishes, during the period 1787–1789, as a result of the crisis in agricultural production and primarily as a result of climatic anomalies, mortality rates exceeded the average levels. In the Elemir parish, mortality in those years was five times higher than the average, and in the Orthodox parish of Modoš, mortality in the same period was almost six times higher than the long-term average. Mortality

in both parishes was also above average in 1794. In Banat, due to the economic crisis, 1794–1795 were years of scarcity and famine. However, the monthly distribution of deaths in the parish of Elemir during 1794 indicates that the increased mortality could have been caused by some other factor. In the Orthodox parish of Modoš, mortality was higher in the second half of that year, and the monthly distribution of deaths in 1794 and 1795 indicates that the food crisis may have increased mortality of its inhabitants during these years. Child mortality was very high in both parishes in 1794. Observed according to the Gregorian calendar, in the Orthodox parish of Elemir, children accounted for 76.59% of all deaths that year, and in the Modoš parish their share was 76.92 percent.

The monthly distribution of deaths in these parishes indicates that mortality was generally higher during the spring and winter months. While the change in the trend of adult deaths, which is registered in the Elemir parish in July and in the Orthodox parish of Modoš in June, occurred abruptly, child mortality, though also concentrated in the spring and winter, had a more uniform rhythm of monthly mortality.

The death registers of both parishes provide valuable insights into the demographic impact of the Habsburg-Ottoman War (1788–1791). In the parish of Elemir, data from the death register indicate the presence of refugee populations from other parts of the Banat region, primarily from the Banat Military Frontier, but also from other settlements, who fled their homes during the Ottoman military offensive that began in the summer of 1788. In contrast, the death records from the parish of Modoš reveal, starting in the autumn of 1788, the presence of refugees from the Ottoman Empire—individuals whose presence is not reflected in the records of the Elemir parish during the years 1788–1789, that is, until the withdrawal of Ottoman forces from Habsburg territory. That there was an influx of migrants from the Ottoman Empire to Elemir as a consequence of this war can be found based on data from the records in the death register from later years.